

עומר זילבר

הערפל בטהרתו

על העריכה בכתבי מרן הראי"ה קוק זצ"ל

בטרם כל

במאמר זה ברצוני לדון באחד מהספרים שיצאו לאור מכתבי הרב אברהם יצחק הכהן קוק (להלן: הראי"ה), לאחר שהלך לעולמו, ובמלאכת העריכה שעבר, תוך חשיפת המניעים העיקריים שהובילו לעריכה זו. תחילה אבקש להקדים באופן כללי בעניין עריכת כתביו:¹

בין השנים תרס"ד – תרע"ט (1904-1919) כתב הראי"ה יומנים אישיים מתוך ליבו.² הכתיבה היתה מתוך הראיה ורבים הסיפורים המתארים את הכתיבה כמעשה ראשון שעשה הראי"ה מיד לאחר השכמתו, וכמו כן מיד

¹ המאמר מוקדש לרפואתו של פרופ' אביעזר רביצקי שזכיתי להיוועץ בו בראשית כתיבת הדברים.

ברצוני להודות למורי ורבותיי ר' נתנאל לדרברג, הרב יהודה גלעד, הרב יצחק בן-פזי ור' זאביק קיציס, שהיו בעזרי בכניסה הקשה בשער כתבי הראי"ה. כמו-כן אבקש להודות לד"ר אבינועם רוזנק ולידידיי נעם פלג וזאב גוטרייך על עזרתם הנדיבה.

ספרי הראי"ה שמהם יובאו להלן מרבית המובאות הם: 'ערפלי טהר', בעריכת הרב יצחק שילת, המכון ע"ש הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, ירושלים תשמ"ג; 'שמונה קבצים מכתב יד קדשו' קובץ א – קובץ ח, קרית ארבע – ירושלים תשנ"ט; 'קבצים מכתב יד קדשו', ירושלים תשס"ו; 'אורות הקודש' חלקים א-ד, בעריכת הרב דוד כהן, הוצאת 'מוסד הרב קוק', ירושלים תשמ"ה – תשנ"ד; 'אגרות הראי"ה', 'אורות התורה', 'אורות התשובה', עורך: הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, הוצאת 'מוסד הרב קוק', ירושלים תשמ"ה; 'אורות האמונה', בעריכת הרב משה גורביץ', ירושלים תשמ"ה; לגבי מובאות מספרים אחרים יצויינו הפרטים במקום הבאתן. ההדגשות במבואות הן שלי בלבד.

² זו התקופה העיקרית לכתובת היומנים (להלן יכוננו 'מחברות' או 'קבצים'). בשנת 1904 (כ"ח באייר תרס"ד) עלה הראי"ה לארץ והתיישב ביפו. (בתקופת מלחה"ע הראשונה [1914-1917] שהה הראי"ה באירופה; על כך נפרט יותר בגוף המאמר). הראי"ה החל בכתיבה גם לפני כן, שכן מצוי בידינו פנקס שכתב הראי"ה בבויסק (ליטא) ומשערים כי הוא החל בכתיבתו עוד בשנת תרמ"ט (1889). עיין בהקדמת המדפיסים ל'קבצים מכת"ק'. יש לציין כי הרצי"ה כינה את הפנקס 'אחרון בבויסק', ויתכן כי כינוי זה מלמד שהיו שקדמו לו. לגבי הקוטב השני – מצוי בידינו פנקס שנכתב בירושלים בשנת תרצ"ג (1933). עיין בהקדמה הנ"ל). באופן עקרוני, יתכן והראי"ה המשיך בכתיבה ההשראתית גם לאחר מכן ועד לפטירתו, אלא שבתקופת שהותו בירושלים הוא הרבה לעסוק בפרוייקטים הלכתיים, ביניהם 'הלכה ברורה' וביאור הגר"א (ספרו 'באר אליהו'), מה שגזל את רוב זמנו והיווה עבורו 'בניין התורה לעתיד לבוא'.

בתום לימוד עיוני של כתבים קבליים, ועוד כהנה. לאחר הכתיבה, חפץ הרא"ה להוציא את הכתבים (חלקם, לפחות) כמות שהם, ללא עריכה, אלא שכנראה חש שהם עלולים לבלבל את הקורא בדרך זו או אחרת (בעניין זה נפרט בהמשך). ראשית פנה לבנו יחידו, הרב צבי יהודה הכהן קוק, בבקשה לערוך את כתביו לספרים. הרא"ה סבור היה כי בנו יחידו הוא ממשיכו הבלעדי וכי הוא מבין את דבריו והגותו טוב מכל אדם. כך כותב הרא"ה באגרת לידידו הרב לוין:³

ברוך השם שאני יכול לצאת ידי חובתי כמעט במכתבו של בני שיחיה, אשר הוא, תהילה לאל, הוא כמעט האחד עמי המתרגל לעמוד על דעתי ולהקשיב את שיח נשמתו. נפשו ברוך השם טהורה היא ועדינה, והוא מבוסס ברוך השם בהמון רעיונות טובים ומאירים, שיהיו בעזרת השם לברכה לו ולעולם.⁴

על הרצ"ה מסופר כי לאחר מות אביו הכריז באופן חד משמעי: 'אני ההמשך האבסולוטי של אבא'.⁵ תלמידיו מעידים כי במשך עשרות שנים התמסר למלאכת העריכה בכל מאודו, ו"ישב שבעה נקיים" על כל טקסט שפרסם. הרב צבי טאו, מחשובי תלמידיו של הרצ"ה ספד לו באלו המילים: 'הרא"ה נפטר היום'. הרצ"ה ערך את 'אורות' בהתאם לרוח התקופה, קרי – נושאים הנוגעים לכלל-ישראל, ופחות לחיים האישיים של האדם, או לסוגיות אוניברסליות. הרא"ה ראה את עריכתו ואת תיקונו והסכים להוצאת הספר (אלול תרפ"א, ספטמבר 1921). הרצ"ה גם ערך את 'אורות התשובה',⁶ 'אורות התורה' ועוד רבים מספרי ההגות של הרא"ה זצ"ל, וכן את כל ספרי ההלכה של הרא"ה.⁷ בעריכתו נעזר בגרי"מ חרל"פ שהיה מחשובי תלמידיו של הרא"ה.⁸ בתקופת מלחמת העולם הראשונה, שעה שבה שימש הרא"ה קוק כרב העיר יפו, נסע הרא"ה לשוויץ לכנס מועצת גדולי התורה של 'אגודת

³ הרב ד"ר בנימין מנשה לוין (1879 - 1944), תלמידו וחברו של הרא"ה, חוקר שהוציא לאור את 'אוצר הגאונים'. היה מרבותיו של הרצ"ה.

⁴ מיום ז' בטבת תרס"ח (12 בדצמבר 1907), מופיע ב'אגרות הרא"ה' חלק א, אגרת קב.

⁵ הרב משה צבי נריה, 'בשדה הרא"ה', כפר הרא"ה תשמ"ז, עמ' 295.

⁶ למעט שלושת הפרקים הראשונים בספר, אותם כתב וערך הרא"ה בעצמו.

⁷ להוציא את הספר 'חבש פאר' על מצוות התפילין שהוציא הרא"ה בעצמו (ורשה תרנ"א).

⁸ הרב יעקב משה חרל"פ (=חייא ראש לבני פולין) היה משלושת תלמידיו הגדולים ביותר של הרא"ה. לאחר מותו של הרא"ה הועמד בראש ישיבת 'מרכז הרב' והופקד על הנהלתה הרוחנית. כמו-כן היה רבן של השכונות 'שערי חסד' ו'רחביה' בירושלים.

ישראל⁹ ונתקע שם כחמש שנים בשל פרוץ המלחמה. בשוויץ פגש בו הרב דוד כהן (ר"ח אלול תרע"ה, 11 באוגוסט 1915) ולאחר כמה ימים החליט שהראי"ה קוק הוא רבו ודבק בו.¹⁰ הראי"ה חזר לארץ ישראל בסוף שנת תרע"ט, ובשנת תרפ"ב (1922), פנה אליו הרב הנזיר ושאל אותו האם יש שיטה מסודרת לכתבי הקודש מלאי הרוח והצופן שלו. משנענה בחיוב, גמלה בליבו החלטה לערוך מכתבי הראי"ה הרבים ספר פילוסופי שיטתי. כך כתב הרב הנזיר במבוא ל'אורות הקודש':

ויהי היום ואעל אליו בשאלה: רבינו, קדושה יש כאן אצלו, רוח, השפעה סגולית. האם יש גם תורת הרב, תוכן לימודי מסוים, מה, שטה, והתשובה, כן, ודאי. מאז גמלה החלטתי, לברר תורת הרב, כשטה אלוהית שלמה, יסודותיה, ויסודי היסודות, ועל פיהם לבחור כתביו ולסדרם, במאמרות. הרב מסר לידי כתבי קדשו, ועודד אותי בדבריו, כי הוא סומך עלי בסידורי.¹¹

לפני פטירתו ראה הראי"ה את שני הכרכים הראשונים של 'אורות הקודש' והסכים להוצאתם על-פי עריכת הרב הנזיר.¹² החיבור 'אורות הקודש' מביא את משנתו הרוחנית של הראי"ה באופן שיטתי ופורש את השקפותיו על העולם, האדם והאלוהות. הוא מכיל את רוב תכנם של שמונה מהמחברות שכתב הראי"ה (לקמן 'שמונה קבצים') והוא בלי שום ספק אחד מספרי המחשבה החשובים בהגות היהודית בעת החדשה ובהגותו של הראי"ה בפרט.

⁹ הראי"ה עמד בקשר תדיר עם האגודה וראה בכנס זה חשיבות גדולה. ניתן למצוא אגרות רבות שכתב אל האגודה או שהזכיר אותה בהן (ראה מפתחות בסוף כרך ב של 'אגרות הראי"ה' בהוצאת מוסד הרב קוק). על חשיבותו של כנס זה ראה: אגרות הראי"ה ב, אגרת תרפ: "בשמחה קיבלתי מכתב קדשם. על דבר אשר הרהיבוני לספחני למועצת חכמי הזמן [...] אם לא יעצרוני מניעות צדדיות, אקווה בעזרת ה' לבא", עיין שם.

¹⁰ הרב דוד כהן (1887 - 1972), להלן: "הרב הנזיר". מחשובי תלמידיו של הראי"ה. דוקטור לפילוסופיה. הפגישה התרחשה בר"ח אלול תרע"ה, 11 באוגוסט 1915, התיאור המדויק נכתב על-ידי הרב הנזיר במבוא ל'אורות הקודש' א (עמוד 18), שמסתיים כך: "על משכבי לא שכב לבי, גורל חיי היה על כפות המאזניים. והנה בוקר השכם ואשמע קול צעדים [...] ואקשיב, והנה נהפכתי והייתי לאיש אחר [...] מצאתי, מצאתי לי רב".

¹¹ עמוד 18 שם.

¹² הראי"ה נפטר בגיל 70 ממחלת הסרטן ביום ג' באלול תרצ"ה (1 בספטמבר 1935) ונטמן בהר הזיתים.

על 'ערפלי טהר'

ביום כ"ט באייר תרע"ד (25 במאי 1914), עת ישב הרא"ה ביפו, לאחר עשר שנות כהונה ברבנות העיר, כתב לבנו הרצי"ה אגרת, וזו לשונו:

[...] תקפו עליי רגשי תשוקה להדפיס איזה מרשימותיי כסדר, כמו שהם, והחילותי להדפיס אצל 'איתין'¹³ בשם 'ערפלי טהר'. כמה גליונות אסכים לא אדע. אקווה שהדברים כמו שהם בלא שרק ועיבוד גם הם יהיו לברכה, ואולי מהם ימצאו שברכתם תבולט דווקא על-ידי חסרון העיבוד, 'לחם חם כיום הלקחו'.¹⁴

קובץ זה, שביקש הרא"ה להדפיסו כמות שהוא, הינו אחד משמונה קבצים המוכרים לנו היום.¹⁵ באותה שנה, ערב פרוץ מלחה"ע הראשונה, הדפיס הרא"ה ביפו כחמש שיטיות מהקובץ,¹⁶ ומאז לא עלה בידו לסיים את המלאכה, אם בשל השהייה הארוכה והבלתי-מתוכננת בשוויץ ואם בשל גילויים של שיבושים רבים בהדפסת שמונים העמודים הראשונים.¹⁷ שנים רבות לאחר מות אביו, התנגד הרצי"ה להדפסת הקובץ בשל הפסקאות הנועזות הטמונות בו. צילומים מעטים של הגליונות שהודפסו ניתן היה להשיג בקושי עצום בישיבת 'מרכז הרב', וכיום מצוי עותק אחד בספריה הלאומית בירושלים. בשנותיו האחרונות של הרצי"ה, הסתובבה שמועה כי פרופ' רבקה ש"ץ-אופנהיימר,¹⁸ שהייתה ידידה מקורבת של הרצי"ה ואף

¹³ שמו של בית הדפוס.

¹⁴ בלשונו - 'חם מהתנור'. על-פי שמואל א כא, ז: 'לָחֶם חֹם בְּיוֹם הַלֶּקֶחַ'. הקטע מובא ב'אגרות הרא"ה' חלק ב, אגרת תרפז.

¹⁵ בנוסף לשמונה אלו, יצאו לאחרונה (קייץ תשס"ו) חמישה פנקסים מכתב יד הרא"ה זצ"ל ע"י המו"ל של 'שמונה קבצים' (אחד מהם יצא כבר בשנת תשס"ד בשם 'פנקס י"ג', כנראה הראשון שנכתב ביפו, ע"י המכון על שם הרצי"ה זצ"ל). כמו-כן מסתבר שקיימים עוד כתבים רבים הגנוזים אי שם במרתפי משפחת הרא"ה ולא ראו אור. עדיין...

¹⁶ בעזבונו של פרופ' רבקה ש"ץ אופנהיימר (עיין לקמן הערה 18) נמצא מסמך בו היא מצטטת את האגרת הנ"ל ומתחתייה כותבת בכתב ידה: "גרשום שלום מעיד לעומת זאת (כוונתה: לעומת הנתונים שעולים מן האגרת, דהיינו שהרא"ה הדפיס את הגליונות בשנת תרע"ד) שהספר נדפס בירושלים תרפ"ב. כך נמסר לו מהמדפיס עצמו בתרפ"ג".

¹⁷ כפי שהעידה ש"ץ: "שיבושי לשון, מיון ועריכה".

¹⁸ פרופ' רבקה ש"ץ אופנהיימר (1927 - 1992), מומחית למיסטיקה יהודית, מוותיקות התנועה למען ארץ-ישראל השלמה, היתה הראשונה שהכניסה את כתבי הרא"ה לתכנית הלימודים האקדמית, באוניברסיטה העברית בירושלים. היא אף חיברה את ההקדמה למהדורה האנגלית של 'אורות'.

קיבלה ממנו כתבי יד של אביו במסגרת חברותא משותפת בלימוד כתבי הראי"ה, תכננה להוציא לאור מהדורה מדעית-אקדמית של הקובץ.¹⁹ מסתבר שהשמועות היו מבוססות בהחלט. בעיזבונה של פרופ' ש"ץ-אופנהיימר נמצא עותק של המחברת בכתב יד קדשו (לקמן: כתי"ק) של הראי"ה שבדפיה הראשונים כתובות הערות שוליים בכתב ידה של ש"ץ.²⁰ כמו-כן נמצאים מסמכים כתובים בכתב ידה בהם הערות ממוספרות ל'ערפלי טהר',²¹ אותו היא מכנה שם כ'ספרו החשוב ביותר'.²² מעבר להערות והוספות על גוף הטקסט, נשאה ש"ץ הרצאה במסגרת ימי עיון באוניברסיטת בר-אילן ולאחר מכן עיבדה אותה למאמר תחת הכותרת: 'אוטופיה ומשיחיות במשנת הרב קוק (עיונים בספר ערפלי טהר)'.²³ במאמר זה מציעה ש"ץ ניתוחים שונים ונועזים לדברי הראי"ה, ביניהם השוואות לתנועות בעלות זיקה שבתאית, על ידי ניתוחים אלה היא מסכמת את הרעיון המרכזי של הספר – 'הלגיטימציה של הכפירה',²⁴ או בעין יותר ממוקדת – הלגיטימציה של התנועה הציונית, הנה למשל:

¹⁹ שמועה, במובנה הפיסי; בראיון לביטאון 'נקודה' (113-114) בשנת תשמ"ז סיפרה ש"ץ שבפגישתה האחרונה עם הרצי"ה שוחחה עמו בקול רם, בכוונה על-מנת שתלמידיו ישמעו. בשיחתם הזכירה כי בכוונתה להוציא לאור כתבים של אביו. כך סיפרה: "אין לי ספק שהוא הבין שאני מתכוונת להוצאת מהדורה מדעית, עובדה שגם מסר לי כתבים, ואפילו ביקש שאשמיט משפט אחד שהוא החליט שהוא לא מכובד".

²⁰ כתב היד נמצא בספריה הלאומית באוניברסיטה העברית בירושלים.

²¹ רוב ההערות הן מראי-מקומות של פסוקים וכד', אך ישנן גם הערות ענייניות ותכניות, הסברים ופירושים. למשל: לצד הביטוי 'אור תכוני' שכתב הראי"ה (פסקה יג ב'שמונה קבצים', קובץ ב) כתבה: 'בעל תכונות'; לצד הביטוי 'צועקים ממעמקי ים' (פסקה יד שם) כתבה: 'מיתוס הנשמות ממעמקי ים (המוטיב הלוריאני) הצועקים לצדיקים לבוא לעזרתם (פרוש הבעש"ט למזמור קז)'.
²² סביר להניח, כי היא מכנה אותו כך מכיוון שבתקופתה הייתה זו המסה היחידה שלא

עברה עבודת עריכה של אדם אחר זולת הרב קוק בעצמו.

²³ הדברים נמצאו כתובים בכתב ידה בדפי טיוטה ובצמוד אליהם מודפסים במכונת כתיבה ערוכים ומוגשים כמאמר, שכנראה לא יצא לדפוס מעולם. גרסא אחרת של המאמר, שונה כמעט לגמרי ונושאת את אותה הכותרת, פורסמה בשנת 1978 בכתב העת 'כיוונים' (גליון 1, עמ' 15-27) ולאחר מכן בקובץ מאמריה 'הרעיון המשיחי מאז גירוש ספרד' (הוצאת מאגנס, ירושלים תשס"ה, עמ' 211-223). המאמר המקורי, שנמצא בעזבונה הוא נועז עשרת מונים, גדוש ציטוטים והשוואות חוזרות ונשנות של מוטיבים בכתבי הראי"ה למוטיבים שבתאיים. הוא ניתן כהרצאה באוניברסיטת בר-אילן, ובקריאת עלי המאמר לא ברור באיזו שנה הוא נכתב. להלן יובאו ציטוטים נוספים ממאמר זה.

²⁴ בין השאר היא דנה בהרחבה בדברי הראי"ה בפסקה ל, 'ערפילי טוהר', עמ' טו, עליהם יורחב בע"ה בהמשך המאמר.

המוטיב המלווה את ספרו 'ערפלי טהר' הוא מאמר חז"ל: 'בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגא' (סוף משנת סוטה),²⁵ כשם שהוא המוטיב המלווה את התיאולוגיה השבתאית [...] ברור מכל האמור וממה שעוד ייאמר להלן שהרב קוק מוכן היה ליטול על עצמו את האחריות להגיון של מהפכה, העומד על עקרון הדינאמיות של הריסה צורך בנין.²⁶

בטענה שמוטב שיצאו הדברים מתלמידי הראי"ה ולא ממעגלים חיצונים, מיהרו תלמידי הרצי"ה ובראשם הרב אברהם שפירא, הרב הראשי לישראל לשעבר וראש ישיבת 'מרכז הרב' היום, להוציא את הקובץ לאור, במיוחד כאשר מדובר במקור חיצוני המנתח את הדברים ברוח כזו, המנוגדת להשקפה הדתית הנורמטיבית-אורתודוקסית, המפרשת את דברי הראי"ה באור התומך בחיים ללא מסורת הלכתית כקטליזטור לתהליך הגאולה. הרב

²⁵ מקור המימרא במשנה האחרונה במסכת סוטה: 'בעקבות משיחא חוצפא יסגא' ורש"י שם מפרש: 'בעקבות – בסוף הגלות לפני ביאת המשיח' (דף מט ע"ב). הביטוי חוזר פעמים רבות לאורך הספר, הנה כמה: עמ' א ('ד"ה 'החוצפה'); יז ('הקדושה'); כח ('הסיגים'); מב ('החוצפא'); סז ('להעלות'); צט ('הרבה') ועוד.
²⁶ על-פי הבבלי, שבת לא ע"ב: 'סותר על מנת לבנות במקומו', מעין וריאציה של 'רידה לצורך עליה'.

באגרת מערב ראש השנה שנת תרע"ו כתב הראי"ה, ששהה אז בשוויץ, לידידו ד"ר משה זיידל, על רקע אירועי מלחמת העולם הראשונה שטלטלו את נפשו של הראי"ה ועוררו בו מחשבות ותהיות רבות על דבר מיקומו של העם היהודי בראי המהלכים ההיסטוריים: ' [...] ההרס והבנין יחד, התווה והתיקון, ישכללו את כל אשר יאתה לכל נפש משוגבת לכסוף לחזיונותיהם. וכאשר עינינו רואות משבר גדול ברוח ומעשה הרס גדול על מגדלים גבוהים, של התולדה האנושית וכל מכמניה, מחיקה רבה על דפים הסתוריים רחבים הננו יודעים ברור שהסתירה היא על מנת לבנות והמחיקה – על מנת לכתוב, והבנין החדש והכתב החדש יעלה הרבה בשיגובו ופארו על הישן שהולך ונחרב ('אגרות הראי"ה' ב, אגרת תשל"ז). הערת הרצי"ה שם מפנה לפסוק מישעיה (ל, כה) שהוא כנראה המקור לביטוי זה: 'וְהָיָה עַל כָּל הָרַ גְּבֵהַ וְעַל כָּל גְּבֵעָה נִשְׂאָה פִּלְגִים יִבְלִי מֵיָם בַּיּוֹם הַהֵן רַב בְּנֶפֶל מִגְדָּלִים'.

פסקה שיכולה להדגים את מה שזיהתה פרופ' ש"ץ היא פסקה קעד שהודפסה גם ב'אורות הקודש' א (עמ' צה-צו), בה נאמר: 'המהלך השולל את ההשפעות הזרות [...] היא הסתירה, המביאה לידי הבנין, היותר קיים, ויותר משוכלל. והוא המבוא היחידי לחיי העולם-הבא. [...] ההכרה הכללית באומה להשמר מהשפעות זרות היא יסוד התחיה, והיא חודרת בתור תסיסה פרטית, מחוללת הריסות, עושה מהפכות, ובונה עולמות חדשים, קימים ובהירים'. נראה שבביטויים 'אומה' ו'תחיה' אכן מתייחס הראי"ה לתנועה הציונית. כמו כן גם פסקה מקובץ א שנדפסה גם ב'אורות הקודש' ב (עמ' שיד), בה נאמר: 'מי שאין נפשו משוטטת במרחבים, מי שאינו דורש את אור האמת והטוב בכל לבבו, איננו סובל הריסות רוחניות, אבל אין לו גם כן בניינים עצמיים. [...] האדם נשאר משתומם עד שיוברק לו אור יותר בהיר, שיבנה את הריסתו הרוחנית, בנין יותר נעלה...!'

שפירא מינה את הרב יצחק שילת למשימה,²⁷ ובחודש סיוון בשנת תשמ"ג (יוני 1983), מעט יותר משנה לאחר פטירת הרצי"ה,²⁸ יצא הקובץ לאור תחת הכותר 'ערפלי טהר'.²⁹

ברם, עם כל זאת, עדיין נראית לעין יראתם של תלמידי הרב קוק ז"ל מעוז הרוח הטמון ברבים מכתבי הראי"ה ומהסכנה הטרוויאלית הטמונה בהוצאתם לאור, לרשות הרבים. וכך כותב הרב שילת בהקדמה לספר:

קיום תשוקתו הראשונה של הרב, לשום 'לחם חום כיום הלקחו', קורעת חלון אל מקוריות שפעת מפלי הנשמה העליונה [...] הכוללת ומאחדת [...] את הגלוי ואת הרזי, את הפילוסופי ואת הקבלי [...] את העולמי-עולמי ואת האישי-הפרטי. עם שיש בקריעת חלון ובהצצה זו כדי לתרום לגילוי מסכתא במחשבת הרב [...] הריהי מצריכה זהירות גדולה [...] לבלתי הרוס לעלות אל הקודש ולגלות בו פנים שלא כהלכה.³⁰

בראיון בשנת תשמ"ז הוסיף הרב שילת:

שאפנו ללכת בדרכו של הרב צבי יהודה [...] רצינו למנוע מצב שבו האקדמיה תוכל להכריז בקול גדול: 'תראו איזה דברים מדהימים יש בערפלי טהר שבגללם לא רצו להדפיס את הספר במרכז הרב'.
האם יש כאן משהו אחר מאשר הרצון להביא את דבריו של הרב אל העם בצורה בהירה ככל האפשר? בצורה שתשקף את תורותיו ואת מגמותיו כהווייתן, ולא תניח מקום לטעות בהן? [...] אם מוסיפים איזו מילה או

²⁷ הרב יצחק שילת (גרינשפן) נולד בירושלים בשנת תש"ו (1946). למד בבית הספר 'מעלה' ומגיל 14 למד בישיבות 'מרכז הרב', 'כרם ביבנה' ו'הכותל'. עיקר חינוכו היה בישיבת 'מרכז הרב' שם למד אצל הרצי"ה קוק והרב הנזיר זצ"ל. מוסמך האוניברסיטה העברית במדעי הטבע. בשנת תשל"ז (1977) הקים יחד עם הרב חיים סבתו במעלה-אדומים את ישיבת 'ברכת משה' והוא מלמד בה עד היום. הוציא מהדורה מתוקנת של 'אגרות הרמב"ם', תרגם מחדש וביאר את הקדמות הרמב"ם למשנה, ואת פירוש הרמב"ם למסכתות שבת, אבות, עבודה זרה והוריות, וכמו-כן כתב גם ספרים תלמודיים. כעת שוקד על הוצאת מהדורה מדויקת של 'משנה-תורה', חיבורו הגדול ביותר של הרמב"ם.

²⁸ הרצי"ה נפטר, גם הוא לאחר מחלה, ביום י"ד באדר תשמ"ב (9 במרץ 1982).

²⁹ גרסה אחרת של הסיפור טוענת כי לאחר שנענה הרצי"ה להפצרות תלמידיו ערך הוא בעצמו שינויים בקובץ ומסר אותם לרב שילת, והלה הדפיסם כעבור שנה לערך.

מאוחר יותר, כאשר היה ברור לכל כי ישיבת רמת-גן מתכוונת להוציא לאור את שמונת הקבצים (עיי' לקמן הערה 40), השתתף הרב שילת בעבודת ההגהה ('המגיהה האחרון' המוזכר בהקדמת המהדורה המודפסת הוא הרב שילת).

³⁰ על-פי שמות יט, כד: 'וְהַפְּתִיחַ אֶל יְהוָה אֶל יְהוָה לְעֵלְתָּ אֵל ה'...

משפרים איזה ביטוי לשם הבהרה, או מפני הכבוד, וכי מה חטא יש בכך? [...] אנו שמענו מפי מו"ר הרצ"ה בשם הרב זצ"ל שאין להשמיט רעיונות-קודש שלו משום 'מורא בשר ודם'.³¹

כלומר, אף על פי שקריעת החלון, דהיינו הוצאת כתבי הרא"ה לאור הציבור הרחב, תגלה ללומדים עוד על מחשבתו, מאחר והיא משלבת בה גלוי עם נסתר, הגיגים אישיים ופרטיים של אדם, עם הגות שברצונו לומר לכלל, ועוד שילובים מעין אלו, קיימת בה סכנה - גילוי פנים שלא כהלכה, סכנה המצריכה זהירות בלימוד הדברים. ואכן, במהדורה שהוציא הרב שילת נערכו שינויים, ועל כך ייכתב בהמשך.

השאלה העומדת על הפרק היא, האם בשל סכנה זו, כדאי לוותר על התשוקה הגדולה של הוצאת הדברים 'כלחם חם' ועל האופציה שדווקא חסרונם של עיבוד ועריכה יהיה לדברים לברכה? האם יש לשלוח יד בעריכת הדברים על-מנת 'להרחיק את האדם מן העבירה' ומכל אותן סכנות שבלימוד החומר הבוסרי?

לשאלה זו שתי גישות ברורות וידועות לציבור הלומדים. דבריו של הרא"ה נכתבו בתקופות שונות ובמקומות שונים לאורך כמה שנים והם מלאים בסתירות, לכאורה, ובבחינות שונות של נפשו, כפי שכתב הרב שילת בהקדמה הנ"ל. גישה אחת סוברת שהקורא אכן עלול להתבלבל ולהבין דברים שאינם ראויים (לפחות אליבא דעורכי כתביו) ולכן, על מנת "להרחיק את האדם מן העבירה" יש לערוך שינויים בהתאם. גישה שניה, בה אצדד במאמר זה, סבורה שלקורא מגיע לקבל את הגרסה המקורית, כתב יד קדשו. אין צורך, בעיניי, שאדם אחר זולת הקורא יחליט עבורו מה עליו להבין מתוך הגות הרא"ה. דומה הדבר, להבדיל, בקריאת פרשייה בתורה, או סוגיה בגמרא - ניתן לקרוא את הפשט, ולהבין אותה לבד וניתן לקרוא יחד עם רש"י או כל פרשן אחר, כך שהלימוד פשוט יותר (אולי) מחד, אך מציג קריאה סובייקטיבית מאידך.

יש לציין, כי מדברי הרא"ה וממעשיו ניתן באופן מסוים ללמוד שלדעתו עדיפה השיטה של טיפול בטקסט בטרם הגשתו לקורא. מעצם בקשתו מהרב הנזיר, לערוך את 'אורות הקודש' או מבקשתו מהרצ"ה לערוך את 'אורות' ואת 'אורות התשובה', למשל, ניתן להסיק כי יתכן והוא חפץ בעריכה לפני ההגשה לציבור, אבל יתכן ומטרת העריכה, מבחינת הרא"ה, היא רק עניינית

³¹ הדברים הובאו בגליונות 113 ו-114 של הביטאון 'נקודה' מאלול תשמ"ז ותשרי תשמ"ח (ספטמבר-אוקטובר 1987).

(כלומר - על פי נושאים) ולא תכנית (עד כדי שינוי מילים ותכנים). לבנו כתב פעם:

אם אתה ממשיך את ההדפסה, למען השם לדייק שלא להוציא מתחת ידך שום דבר שאינו מבואר כל צרכו בבירור גמור, ותעיין בזה בשכלך הישר, ותתישב עם ידיד-נפשי הגר"מ חרל"פ שליט"א.³²

ומעורך הביטאון 'העברי' ביקש לגבי מאמר שלו: "ובחכמת לבבכם תעבדוהו ותסגננהו לפי האופנה הנוהגת".

ישנה ראייה, כביכול, גם לכיוון השני. בין השנים תרע"ו-תרע"ט (1916-1919) כיהן הראי"ה כרב קהילת 'מחזיקי הדת' בלונדון, זאת לאחר ששהה זמן לא מועט בסט. גאלן (שוויץ), ללא כל חוב חברתי-ציבורי, כאשר בני העיר המקומיים דואגים לפרנסתו. המעבר החד מחירות גמורה למשרה צפופה ומחייבת עורר בנפשו של הראי"ה ערגונות רבים לתקופת שוויץ בה היה עסוק בעיקר בלימוד אישי ובעיקר בחכמת הנסתר.³³ הוא החליט להוציא לאור מכתב ידו קונטרס בשם 'ריש מלין' העוסק בתורת הסוד שמאחורי האותיות, סימני הניקוד וכ"ב, או בלשון הראי"ה באגרת שכתב לבנו הרצי"ה: "רעיונות שיריים רזיים [...] על דבר תכונת האותיות, התגין, הנקודות והטעמים".³⁴ את דבר הוצאת הספר ביקש הראי"ה להסתיר מבנו, שמא לא "היית מסכים שאדפיס בלא סידור ותיקון", כלשון הראי"ה שם. מן הון להון נודע הדבר לרצי"ה מפי אמו, אשתו השניה של הראי"ה. באגרת זו מגלה הראי"ה רצון לחמוק מידי העריכה של בנו, אולי בגלל שבעבר גרם לרב לגנוז את רעיון הוצאת 'ערפלי טהר', כאמור לעיל.³⁵

דוגמא נוספת לצד השני, היא הכתוב באגרת שכתב הראי"ה לבנו בעניין הוצאת 'ערפלי טהר': "את הלשון אני מתקן לפעמים כיכלתי, אבל להשמיט דברים עדיין לא ניסיתי",³⁶ ואכן כך היה. הראי"ה ערך שינויים ותיקונים, חלקם טכניים ולשוניים (למשל: 'להופעת החיים שבהם ועל ידם' שבכתי"ק,³⁷ שונה והודפס כך: 'להופעת החיים שלהן ועל ידן') וחלקם טכניים ועקרוניים

³² אגרות הראי"ה ד, הוצאת מכון הרצי"ה תשמ"ד, אגרת א'רכה, עמ' קפו.
³³ עיין: אבינעם רוזנק, 'הרב קוק', מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 152 - 155.

³⁴ אגרות הראי"ה ג, אגרת תשצו.
³⁵ רוזנק, עמ' 160 - 162.

³⁶ אגרות הראי"ה ב, אגרת תרצג.
³⁷ קובץ ב, יא (עמ' ו בערפלי טהר).

שמגמתם היא עידון הדברים או הסברתם לפרטים (למשל: הוספת המילים 'הצד החיובי והשלילי שבזה' בשעת ההדפסה).³⁸

ברם, גם אם הראי"ה בעצמו הוא ששינה את הדברים, הרי שמדובר במצב צבירה שונה לגמרי של אותו האיש. כפי שכבר צוין לעיל, את הדברים במקורם כתב הראי"ה מתוך השראה,³⁹ או כפי שהיטיב להגדיר זאת הרב שילת בהקדמה ל'ערפלי טהר': "מתוך פכי טהרו", ואילו את ההדפסה עשה הראי"ה בשלב מאוחר יותר, לא בעת חוויית הכתיבה. ולכן מתקבלת על הדעת ההנחה שבקריאת דברי עצמו חשב הראי"ה שמבחינה רציונאלית וחינוכית לא כדאי לפרסם את הדברים כמות שהם, כדי שהקורא לא יגלה בדברים פנים שלא כהלכה.

בנוסף, ראוי לציין כי עברו כמאה שנים מאז כתב הראי"ה את הדברים, ומטבע הדברים ישנם פערי תרבות בין התקופות. לתאוצת המודרנה בעשורים האחרונים, ובתוכה התפתחות החשיבה הליברלית והפלורליסטית, היו וישנן השלכות רבות לגבי האופנים השונים בהם ניתן להבין את דבריו הערפיליים של הראי"ה.

ניתן לומר, למשל, כי טענתו של הרצי"ה קוק ש"לא אכשר דרא", דהיינו - הדור איננו כשר דיו על מנת לפתוח בפניו את כל כתבי הראי"ה באופן בלתי ערוך, איננה רלוונטית עוד. הרוח האנושית הוכיחה כי היא יכולה להכיל בתוכה גם סתירות ומתחים פנימיים (ואפרט על כך עוד בהמשך).

³⁸ פסקה קנו (עמ' נו בערפלי טהר) דנה בחסידות המודרנית (כוונת הראי"ה לחסידות חב"ד), ומסתיימת כך: "באה החסידות המאוחרת והשתדלה [...] להחזיר את הערך החי [...] שהוא רעיון מיסטי וחברותי ביחד, שעוד צריך הרבה לתשומת לב" ובהדפסה נתווסף המשפט הנ"ל.
³⁹ כך מתאר הרב הנזיר, תלמידו של הראי"ה, את כתיבתו: "את דברי המחשבה הוא נהג לכתוב אחר חצות הלילה. היה לומד קבלה ולאחר מכן כותב קטע אחד או שניים, מתוך מחשבה תחילה, לא עוצר בזמן הכתיבה אבל חושב הרבה לפני כן, גומר בדעתו איזה רעיון וכותב אותו בקולמוס אחד, בלי מחיקות" (נמסר על ידי הרב שילת בשם 'הנזיר' בראיון ב'נקודה', עיין לעיל הערה 31), "כתבי קודש הרב [...] נכתבו בלי חיבור, כמשא חזון יום יום, בצורה של אמרות גדולות" (מתוך המבוא ל'אורות הקודש'). פרופ' ש"ץ מתארת (בראיון ב'נקודה' שם): "רשימות הרב נכתבו מחברות-מחברות, במהירות. כתיבתו לא הדביקה את קצב מחשבתו. האיש פשוט עלה על גדותיו". באחת ממחברותיו של הראי"ה (קובץ ד, יז) נמצאת עדות כמעט מפחידה לכתיבתו המיוחדת: "ואקשיב ואשמע מתוך מעמקי נשמת, מתוך רגשי לבבי קול אדוני קורא [...] ואשמע קול נשמתי הומה". הפסקה נמצאת גם ב'אורות הקודש' (א, עמ' קנז) אך שם חתך הרב הנזיר את התיאור הנ"ל.

בין 'ערפלי טהר' ל'שמונה קבצים'

ברצוני לערוך מספר השוואות, בין פסקאות הלכות מתוך 'ערפלי טהר' שהדפיס הרב שילת ובין מקורן בכתב יד קדשו של מרן הראי"ה הלכות מתוך 'שמונה קבצים'.⁴⁰

פסקה ראשונה - פרצה מדאבת ומשמחת

ערפלי טהר ⁴²	קובץ ב' ⁴¹
<p>לפעמים <u>כשיש</u> צורך בהעברה על דברי תורה, ואין בדור מי שיוכל להראות את הדרך, בא הענין על ידי התפרצות. ומכל מקום יותר טוב הוא לעולם שיבא ענין כזה על ידי שגגה, ובזה מונח היסוד של מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין.⁴³ רק כשהנבואה שרויה בישראל אפשר לתקן ענין כזה על ידי הוראת שעה, ואז נעשה בדרך היתר ומצוה בגלוי. ועל ידי סתימת אור הנבואה, נעשה תיקון זה על ידי <u>פרצה</u>, שמדאבת את הלב מצד <u>עצמה</u>, ומשמחת אותו מצד <u>תכליתה</u>.</p>	<p>לפעמים <u>יש</u> צורך בהעברה על דברי תורה, ואין בדור מי שיוכל להראות את הדרך, בא הענין על ידי התפרצות. ומכל מקום יותר טוב הוא לעולם שיבא ענין כזה על ידי שגגה, ובזה מונח היסוד של מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין.⁴³ רק כשהנבואה שרויה בישראל אפשר לתקן ענין כזה על ידי הוראת שעה, ואז נעשה בדרך היתר ומצוה בגלוי. ועל ידי סתימת אור הנבואה, נעשה תיקון זה על ידי <u>פרצה ארוכת זמן</u>, שמדאבת את הלב מצד <u>חיצוניותה</u>, ומשמחת אותו מצד <u>פנימיותה</u>.</p>

⁴⁰ שמונה מהמחברות האישיות של הראי"ה, ששימשו את הרב דוד כהן ואת הרצי"ה לעריכת הספרים, התגלגלו החוצה משיבת 'מרכז הרב' ובאישור משפחת הראי"ה הודפסו לראשונה בשנת תשנ"ט. כך נכתב בהקדמה למהדורה הראשונה:

"במהדורה זו ניתנים לפני הלומד שמונת קבצי כתב יד קדשו של מרן הראי"ה זצ"ל [ראה: הקדמת המלקט והמעריך ל'אורות הקודש'] בשלמותם כסדרם, כפי שנכתבו על ידו בכתביה המקורית. הספרים שיצאו לאור במרוצת השנים מפנקסים אלו של מרן הרב זצ"ל [...] עברו כולם עריכה כלשהי, סידורית, לשונית וסגנונית [...] במהדורה זו רואים אור שמונת הקבצים כמות שהם, ככתבם וכלשונם, כולל, כמובן, כל מה שעדיין לא נדפס מהם [...] עם זאת, למען ירוץ הקורא בכתבים, ולכבודו של מרן הרב זצ"ל, נעשו הדברים ההכרחיים הבאים: מספור הפסקאות, פיסוק, כתיב מלא וחסר, זכר ונקבה, פסוקים, שיבושים ברורים...".

⁴¹ 'שמונה קבצים', קובץ ב, ל (עמ' רסג).

⁴² 'ערפלי טהר', עמ' טו.

⁴³ על פי מאמר חז"ל בבבלי כמה פעמים, למשל: ביצה ל ע"א: "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין".

את השינויים הללו חשף לראשונה פרופ' בנימין איש-שלום.⁴⁴ בפסקה, לפי שתי הגרסאות, טמונה ללא ספק אמירה אנטינומיסטית ברורה,⁴⁵ ותחילה אנסה להסביר את האמור בה **באופן כללי**, לפי הבנתי:

לעתים האדם נתקל בצורך עז לעבור על דברי התורה וההלכה. כאשר יש מורה-דרך דורי, כגון נביא, ניתן לשנות את ההלכה בדרך מסודרת כגון הוראת שעה,⁴⁶ אבל כשאין מי שיראה דרך חוקית לעשות כן, עלול הצורך להתפרץ. התפרצות זו היא **תיקון** ביחס לצרכיו הפנימיים של האדם, המניעים את מעשיו (לצורך העניין – הגורמים לעבירה). בתיקון זה יש צד שלילי ומדאיב מחד, וצד חיובי ומשמח מאידך.

הצורך בעבירה מצטייר בעיניי כבעל שני גורמים מרכזיים; הצורך לקיים מצווה אחרת וההתנגשות עם המוסר הטבעי הפנימי של האדם. מן התלמוד הבבלי ישנה אסמכתא ברורה לעשיית עבירה על פני מצווה אחרת, להלן דוגמאות:

- אמר ריש לקיש: פעמים שביטולה של תורה זהו יסודה, דכתיב: 'אֲשֶׁר שִׁבְרָתָ' ⁴⁷ - אמר לו הקב"ה למשה: יישר כחך ששברת.⁴⁸
- אמר רב נחמן בר יצחק: גדולה עבירה לשמה (רש"י: כלומר לשם מצווה) ממצווה שלא לשמה.⁴⁹

נראה לי, שהחידוש של הראי"ה בפסקה זו יהיה דווקא הנטייה הלגיטימית של האדם אחרי ליבו ומוסרו הטבעי בטרם הליכתו בעקבות פסקי ההלכה,⁵⁰ בניגוד לגמרא שהתירה עשיית עבירה נקודתית, בנקודת קיצון מזדמנת. הדים

⁴⁴ בנימין איש-שלום - חוקר ומרצה במחשבת ישראל ורקטור 'בית מורשה', חתן פרס 'אביחי' לשנת 2004, מחבר הספרים 'הרב קוק - בין רציונאליזם למיסטיקה', 'תורת החירות של הרב קוק'. את הגילוי הנ"ל פרסם איש-שלום בספרו: 'הרב קוק - בין רציונאליזם למיסטיקה', עם-עובד, תל-אביב תש"ן, עמ' 190-191.

⁴⁵ אנטינומיה - סתירת חוק אחד על ידי חוק אחר; התנגשות בין שני עקרונות, שכל אחד מהם נחשב אמיתי. נומוס = חוק, משפט. (דן פינס, מילון לועזי עברי המורחב, הוצאת עמיחי).

⁴⁶ עיין: רמב"ם, הלכות יסודי התורה ט, ד, שפוסק שיש סמכות לנביא לשנות מצווה מן התורה לשעה.

⁴⁷ שמות לד, א.

⁴⁸ בבלי, מנחות צט ע"ב.

⁴⁹ בבלי, נזיר כג ע"ב ועיין שם.

⁵⁰ נפקא-מינה למשל ליחס לנשים, לגויים, לעבדים וכיו"ב, בהתאם לתמורות ברוח התקופה. עיין: 'אגרות הראי"ה' א, אגרת פט, בעניין היחס לעבדות).

לרעיון זה, ניתן למצוא בפסקאות נוספות של הרא"ה, הנה דוגמא העומדת על חשיבות היחס למוסר הטבעי:

דבר מוכרח הוא שיסגל האדם לעצמו את המוסר הטבעי הפשוט, בכל רחבו ועמקו, ואת יראת ד', ותמצית הטהור של האמונה הפשוטה לכל מידותיה, ברוחב ובעומק, ועל גבי שתי הסגולות הללו, יבנה את כל מעלות רוחו העליונות.⁵¹

כך הדבר גם בהוראת שעה, כלל זה של שינוי דברי התורה על-ידי נביא הוא לא פרי הגותו של הרב קוק, אלא קבוע ביהדות מדורי דורות,⁵² ולכן עיקר חידוש בדברים הוא מה קורה כשאין הוראת שעה ('סתמת אור הנבואה'), כאשר למרות שלא קיימת אופציה חוקית, מוכרחים לעבור עבירה. אמנם הדברים לא נאמרים באופן מפורש, אך ההנחה כי הרא"ה מכוון את דבריו לתנועה הציונית ולחלוצים החילוניים המקימים את הארץ באותן שנים מתקבלת על הדעת בסבירות רבה.⁵³ פסקה זו מובאת בתוכן המאמר שהדפיסה ש"ץ-אופנהיימר והיא דנה בה ובדומות לה בהרחבה:

⁵¹ 'שמונה קבצים', קובץ א, שס. הובא גם ב'אורות הקודש' ג (עמוד כז), בשינוי קל, עיין שם. ⁵² עוד בתקופת התנאים והאמוראים. עיין בהקשר הזה בפסקאות נד-נה בקובץ ב, והשווה לגרסה בערפלי טהר עמ' כב-כג.

⁵³ אחת השאלות שבהן נקרא הרא"ה להכריע בשנות כהונתו כרב העיר יפו והמושבות היתה שאלת היתר מכירה בשנת השמיטה, שעוררה פולמוסים ורעשים רבים בעולם החרדי של היישוב הישן מחד, ובעולם הציוני-חלוצי של היישוב החדש מאידך. הרא"ה הכריע בעד היתר מכירה, תוך שהוא מחד גיסא נותן לגיטימציה לחקלאים לעבור בהדיא על איסורי שמיטה דרבנן (אך לא על איסורי התורה הספורים), ומאידך גיסא מברך את המחמירים על עצמם. הפלפולים ההלכתיים והמחשבתיים שהביאו את הרא"ה להכרעות כבדות משקל אלה מובאים בספרו של הרא"ה שיצא באותה תקופה, 'שבת הארץ'.

באגרת מיום ב' באדר תרס"ט (23 בפברואר 1909) שנשלחה לאחד מגאוני הדור שהיה נגד ההיתר, הרידב"ז (ר' יעקב דוד בן זאב וילבסקי, מחבר תוספות רידב"ז על הירושלמי, 1845-1913), כותב הרא"ה בזו הלשון: "[...] יען אשר ידעתי, כי לפי המצב בשום אופן אי-אפשר שלא יעשה איזה היתר [...] ודאי הכרח הוא לעשות היתר המכירה לעת עתה, אף שהוא קשה כקריעת ים סוף [...] ובשביל שידעתי שאפילו אם יאסרו את הדבר כל גאוני עולם לא ישמעו לזה [...] על כן חפצתי למעט בפירסום, כדי שלא תהיה להנהגה הזאת צורה של הסכמה כללית מגדולי ישראל, כי אם הנהגה שנוהג העם מצד דחקו, וחכמי הדור מוכרחים להעלים עין מטעם 'מוטב שיהיו שוגגין'..." ('אגרות הרא"ה' א, אגרת קפט).

המונחים בהם נוקט הרא"ה מזכירים מאוד את רוח הדברים הנאמרים בפסקה הנידונה במאמר, ואולי ניתן להניח כי הדברים נכתבו בשעה שהיה הרא"ה טרוד בסוגיית השמיטה ואלה הם מכוונים. עוד בדבר סוגיית השמיטה והיתר המכירה, עיין: רוזנק, עמ' 81-95.

[...] התפרצות הבאה על ידי העברה על דברי תורה היא אמנם בחזקת שגגה אבל זוהי שגגה לגיטימית במהלך ההיסטוריה. יש דברים שאי אפשר לתקן אותם על ידי הוראת שעה 'בדרך היתר' כשנסתם אור הנבואה (מה שקורה כמובן מאז חורבן הבית) ואז התיקון נתון לא בדרך של היתר גלוי אלא 'על ידי פרצה ארוכת זמן שמדאבת את הלב מצד חיצוניותה ומשמחת אותו מצד פנימיותה' כדברי הרב. משמע התיקון החוקי והמאושר הוא סוף פסוק של תהליך היסטורי, של פרצה שנתהוותה בתוקף המאורעות ובתוקף הנסיבות ההיסטוריות.

ההיגיון הזה פועל לדעת הרב בתחום ההלכה כפי שהוא פועל בתחום ההיסטוריה. נקודת המוצא היא החיוניות של התהליכים גופם ולא הרגעים בהם ניתנת ה"גושפנקא" הרשמית המכירה בקיומם. אין פלא, שהרב קוק רואה ב'בני החצפנים' כמייצגים את הדינאמיות היהודית, את 'פורצי הדרכים והגדרים' העתידיים להיות 'נביאים מהמדרגה היותר עליונה'.⁵⁴ במעשיהם הוא רואה מעשה של 'העלאת עולמות' שהיא השליחות המהפכנית בניגוד ל'מבררי בירורים' שאינם יורדים עד השיתין, עד תהום הקליפה ששם נתונה נשמתו של משיח, לפי הדימוי השבתאי.

לא ראי זה כראי זה (א)

- נחזור להשוואת הגירסאות שעשינו לעיל. אם נקרא את דברי הראי"ה לפי הגרסה ב'ערפלי טהר', הרי שהעבירה על דברי התורה היא מצב 'דיעבדי' מובהק, שכן היא באה רק – 'לפעמים **כשיש צורך**'. אך אם נקרא את הדברים במקורם, הרי העבירה היא מקובלת יותר, לגיטימית יותר ו'לכתחילית', שכן בתחילת דבריו **קובע** הראי"ה כי – 'לפעמים **יש צורך**'.⁵⁵

⁵⁴ "בני החצפנים פורצי הדרכים והגדרים, עתידיים להיות נביאים מהמדרגה היותר עליונה" – דברי הראי"ה הללו מכוונים, ככל הנראה, לבני החלוצים בעלי החוצפה של 'עקבתא דמשיחא'. מקורם ב'**שמונה קבצים**' (קובץ ב, לה) ולא שונו **בערפלי טהר** (עמ' יז), אך כן שונו **באורות הקודש** (ב, עמ' רצז-רצח), שם נכתב: "**בניהם** עתידיים להיות נביאים" ומוסב על ישראל, עיין שם.

⁵⁵ השינוי הזה נעשה גם בשעת הדפסת הגיליונות הראשונים בשנת תרע"ד, אך שאר הכתוב בפסקה זו לא שונה שם.

ישנה פסקה נוספת בה נעשה שינוי מעין זה. הפסקה נמצאת בכת"ק בפנקס 'פ"א פסקאות' ('קבצים מכת"ק', פסקה סא, מובאת לקמן בגוף הטקסט): "הנשמה מתעצבת כשהיא עוסקת בפרטי הלכות, אם היא מוכשרת לשאיפות גדולות של התבוננויות רוחניות...", וב'אורות התורה' הדפיס הרצ"ה את הפסקה כך (ט, ח): "יש שהנשמה, כשהיא

- הפרצה, כלומר, פריצת החוק והמקובל, שהיא היא התיקון לחפץ הנפש, לגיטימית היא בשתי הגרסאות. אלא שעל-פי דברי הרא"ה במקור היא לגיטימית אפילו כאשר היא **'ארוכת זמן'**. אמירה זו בהחלט מוסיפה עוד לגיטימציה וחופש פעולה לאדם.
- כאן אני מגיע להבדל העקרוני ביותר. אם העבירה היא מדאבת מצד **עצמה**, הרי שהיא דבר שלילי, אלא **שתכליתה**, מה שעומד מאחוריה **ולא היא גופה**, יש בו מן המשמח. מה שאין כן בדברי הרא"ה על פי כתב היד. הרא"ה לא רצה להגדיר את העבירה כדבר שלילי מעיקרה וחיובי מכורח הנסיבות בלבד, אלא ביקש להגדירה כדבר משמח מצד עצמיותה! כרוצה לומר: העבירה, לא כמציאות תמידית או כאורח חיים, אך לפעמים כמצב זמני יש לה צורך בחיי האדם, והיא דבר חיובי ומשמח! אלא שבחיצוניותה היא שלילית. חיצוניות – כביטוי לאופן בו היא מצטיירת כלפי הזולת, ולא כביטוי למה שהיא מבטאת בעומקה עבור האדם. את האדם העבירה משמחת מצד עצמיותה הפנימית (**'פנימיותה'**), ומדאבת מצד האופן שבו היא מצטיירת אותו כלפי חוץ (**'חיצוניותה'**) – חוטא. כלומר: האדם לא חוטא אלא כלפי הפורמליות, שנקבעת ביחס לחברה, הרי שכלפי עצמו איננו חוטא, ההפך הוא הנכון.

פסקה שניה – שיר טיול

ערפלי טהר ⁵⁷	קובץ ב ⁵⁶
<p>לעומת השקדנים מחמירי ההתמדה, מוכרח שיימצא כח שיראה איך מגלים את האור החפשי הפנימי, בטיול רוחני ובמנוחה, בהרחבת הדעת שהנשמה מתרוממת על ידה, פורחת היא במגדל הפורח באויר, ושמה היא שואלת את כל מאוייה, דורשת את מושגיה העדינים, דורשת ומתמצא לה. והדור</p>	<p>לעומת השקדנים מחמירי ההתמדה, מוכרח שיימצא כח שיראה איך מגלים את האור החפשי הפנימי, בטיול ובמנוחה, בהרחבת הדעת שהנשמה מתרוממת על ידה, פורחת היא במגדל הפורח באויר, ושמה היא שואלת את כל מאוייה, דורשת את מושגיה העדינים, דורשת ומתמצא לה. והדור</p>

מוכשרת לשאיפות גדולות של התבוננויות רוחניות, מתעצבת כשהיא עוסקת בפרטי הלכות...".

⁵⁶ **שמונה קבצים**, קובץ ב, קיב (עמ' רפב).

⁵⁷ **ערפלי טהר**, עמ' מג. להרחבה בעניינים הנידונים בפסקה זו: "מוכרח שיימצא כח שיראה איך מגלים את האור החפשי הפנימי..." – עיין: 'אורות הקודש' א, עמ' יא-לח.

הנחלש כל כך מעינוי גוף ונשמה, צריך הוא להשפעה של מרגע, ⁵⁸ שרק היא תביא את השקידה הפנימית, שתשפיע במידה הגונה גם כן על השקידה החיצונה, להעמידה בתכונה מתאמת לכחות הגוף והנפש, ולענין המפתח את כל כשרון חבוי בפיתוח הגון ובטוח, עד שיצא לברכה לאיש ולעולם.	הנחלש כל כך מעינוי גוף ונשמה, צריך הוא להשפעה של מרגע, ⁵⁸ שרק היא תביא את השקידה הפנימית, שתשפיע במידה הגונה גם כן על השקידה החיצונה, להעמידה בתכונה מתאמת לכחות הגוף והנפש, ולענין המפתח את כל כשרון חבוי בפיתוח הגון ובטוח, עד שיצא לברכה לאיש ולעולם.
---	---

השינוי המודגש לעיל מוכר וידוע בקרב לומדי הראי"ה, ופורסם בעבר במאמר הנ"ל בביטאון 'נקודה'.⁵⁹ האמירה הפעם היא פחות עקרונית ומהפכנית, לפי הבנתי, אבל גם כאן ישנה תפישה שיתכן ויש בה מן הניגודיות ביחס למה שהיינו מצפים לשמוע מראש-ישיבה ורב לתלמידים. על פי קריאתי, דבריו של הראי"ה מתייחסים דווקא לעולם בית המדרש ופונים לבני התורה שלימוד הוא שגרת חייהם.

ישנם תלמידים שקדנים שמחמירים בהתמדה בלימוד. יחד עם השקדנות המוקפדת, מוכרחים הם להיות בעלי כח נוסף, רגוע ונינוח שאינו ממדיניות ההתמדה, כח שיחשוף אותם למקומות פנימיים יותר ('האור החפשי הפנימי'), מקומות בהם הדעת מתרחבת (אל מחוץ לגבולות בית המדרש) והנשמה מתרוממת ופורחת ב'מגדל הפורח באויר'.⁶⁰ שם היא יכולה לבקש את כל מה שהיא רוצה, כמייצגת את פנימיותו ומאוייו של האדם, ואף לקבל ('דורשת ומתמצא לה'). הדברים הם קל-וחומר בדורנו - 'הדור הנחלש כל כך מעינוי גוף ונשמה' - דור שקשה לו להתמיד, קשה לו לחדור פנימה אל מעמקי הנפש, דווקא דור זה זקוק לכח הזה, כח שישפיע עליו מרגוע ויעזור לו להגיע עמוק פנימה, אל מאוייו השורשיים ביותר ('השקידה הפנימית'). כאשר יגיע אליהם, ודאי יצליח להשפיע גם על הלימוד ('השקידה החיצונה') ולאזן את השקדנות וההתמדה באופן הנכון עבורו ('במדה הגונה'). איזון נכון ומתאים, בין ביחס לגוף ובין ביחס לנפש, יפתח אצל האדם את כשרונותיו החבויים בו פנימה באופן כזה שיצא לברכה הן עבור האדם והן עבור העולם.

⁵⁸ 'מרגע' - הניקוד מופיע בכת"ק.

⁵⁹ לעיל הערה 31.

⁶⁰ ביטוי זה מופיע בבבלי, חגיגה טו ע"ב, בהקשר של דרישת פסוק מישעיה לג, יח. למונח פרשנויות רבות (ניתן לעיין בגמרא במהדורת 'שוטנשטיין' בהערות 31 - 33) נדמה שהראי"ה שאל את הביטוי והשתמש בו כדימוי לרומו של עולם.

לא ראי זה כראי זה (ב)

השאלה היא מה בדיוק יכול לאפשר לנשמה את הכח הזה. מדברי הראי"ה בקובץ ב, ניתן בהחלט להבין כי אחת האפשרויות היא טיול. טיול בעלמא, מהטיילת בתל-אביב ועד נחל עמוד, או כל דבר אחר מעין אלה. כאן, הרחבת הדעת במסע להרמת הנשמה, היא כנראה יציאה פיזית מכתלי בית המדרש. טיול כזה יכול לגרום לאדם למצוא את הדרך לראות את עצמו פנימה, זוהי, כנראה, אותה 'השפעה של מרגוע' שבלעדיה לא יוכל לחזור לבית המדרש, "שרק היא תביא את השקידה הפנימית, שתשפיע [...] גם כן על השקידה החיצונית..." כאמור.

השיטה השניה, שיטת 'ערפלי טהר', לא מציעה את הטיול כמשפיע רוגע, אלא את הטיול הרוחני. מהו אותו טיול רוחני? כנראה שכבר לא מדובר במכתש רמון... כאן הרחבת הדעת כבר איננה יציאה של ממש, אלא שוטטות מחשבתית ברחבי השכל האנושי. אם כך, על פי גירסת 'ערפלי טהר', המחמיר יתיר לסגור את הגמרא ולקרוא 'אורות הקודש' או 'ליקוטי מוהר"ן' והמקל יאפשר אפילו לפלוש אל ספרות החול ומתחם 'החכמות החיצוניות' וכיו"ב, אבל עדיין להשאיר בתחום הלימוד.

גם בפסקה זו טמונה אמירה אנטינומיסטית באיזשהו מובן. הראי"ה, כביכול, מתיר את עזיבת בית המדרש לטובת דברים שבחולין. מעין זה ניתן לראות בדבריו מתוך פנקס שכתב ביפו:⁶¹

הנשמה מתעצבת כשהיא עוסקת בפרטי הלכות, אם היא מוכשרת לשאיפות גדולות של התבוננויות רוחניות. היא מרגשת את מצריה שהיא נסגרת אז בהם [...] רפואתה באה [...] על ידי הכשרת רוחה להרים את הערך של כל פרט מפרטי הדברים המעשיים אל עושר מקורו הרוחני, המקיף והכללי. ההרמה הזאת נעשית לפעמים על ידי הברקת שכל טוב, ולפעמים על ידי הרגשה פנימית עמוקה...

תשוקתו העזה של הראי"ה ללימוד חכמת הנסתר והקבלה היתה זו שדחפה אותו לאמירות הללו נגד המוגדר והמגביל, מאפייניה של ההלכה בפרט והיהדות הגלותית בכלל. במחברת אחרת כתב הראי"ה:

מי יודע את עומק צערי, ומי יוכל לשערו. הנני כלוא במצרים רבים, בגבולים שונים, ורוחי שואף למרחבים נשאים. צמאה נפשי לאלהים. אור האצילות

⁶¹ עיין לעיל סוף הערה 55.

הוא חיי רוחי. אמונת אלהים גדולה, בלא שום מעצור, טבעי, הגיוני, נמוסי, מוסרי, הוא משוש חיי. כל מה שהוא מוגדר, הרי הוא חולין לגבי הקודש העליון, אשר אותו אנכי מבקש. חולת אהבה אני. מה קשה לי הלימוד, מה קשה עלי ההסתגלות אל הפרטים. [...] גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך.⁶²

על היתר זה עמדה ש"ץ בדבריה במאמר הנ"ל:

התחייה היהודית היא מפנה כה משמעותי בתודעתו של עם ישראל, שרק מי שהשליך מעליו, כאקט מהפכני, את המסורת היהודית ועבר את כור ההיתוך של הרגשת החרות, מוכשר להיות המאמין הגדול בהתגשמותה. רק מי שנתייסר בקושיותיה של השעה, והקושיות והספקות נערמו עליו הררים הררים, טועם את טעם הצימאון לשלמות ולגאולה: "ישנם תיקוני עולם כאלה שאי אפשר להם שיעשו על ידי צדיקים, כי אם על ידי רשעים ואנשים פגומים בדיעות ובמעשים [...] תיקונים הללו כוללים בין תיקונים חברותיים, כמו מכשירי עבודת אדמה, מלחמות [...] המצאות מעשיות, וישנם מהם תיקונים רוחניים [...] שהנשמה המעוטרת בחסידות ובהתנשאות-נפש לקדושה אינה יכולה לחדור לפרטים הללו..."⁶³

כנגד אסכולה זו, טען הרב שילת:

אני כשלעצמי לא סברתי בזמנו שיש צורך להוסיף את המילה 'רוחני'. חשבתי שהדברים יובנו כראוי גם בלעדיה. עכשיו אני רואה שצדק מי שתבע להוסיפה. שכן, אם הפסקה הנשגבה הזאת בדברי הרב הובנה כהמלצה לבחורי ישיבות לא להתמיד יותר מדי בלימודים, ולצאת קצת יותר לטיולים ולמסעות - הרי באמת ראוי היה להוסיף לא רק את המילה 'רוחני', אלא כהנה וכהנה [...] האמת היא שהמילה הזאת הבהירה את כוונת הרב, ומנעה את סילוף תוכן הדברים [...] מדובר כאן על דבר הרבה יותר נשגב מטיול כפשוטו.⁶⁴

⁶² 'שמונה קבצים', קובץ ג, רכב.

⁶³ שם, קצא (עמ' סח בערפלי טהר). בהקשר של עקרון זה, שדווקא הרשעים עתידים להיות בעלי התיקון, מביא הראי"ה כמה פעמים ציטוט מן התלמוד הבבלי (גיטין נז ע"ב): "מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים, מבני בניו של סנחריב לימדו תורה ברבים, מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק" (לדוגמא: קובץ ג, קנח).

⁶⁴ הדברים הובאו בתגובתו של הרב שילת למאמר של צבי סגל ב'נקודה' (גליון 113). בהמשך דבריו שם הפנה הרב שילת את הקוראים לעיון בפסקה קסח (עמ' ס בערפלי טהר), וכן 'אורות התורה' י, (יג) בה נכתב: "המניעות מאיזה ציור של שקידת התורה, שבאות מחמת

פסקה שלישית – אין הבדל בעולם כלל

ערפלי טהר ⁶⁷	קובץ ב ⁶⁵ ואורות האמונה ⁶⁶
<p>לעומת האמת העליונה האלהית, אין הבדל בין האמונה המצויירת להכפירה, שתיהן אינן נותנות את האמת, כי כל מה שהאדם משיג באופן חיובי הכל הוא שלול מאמיתת האלהות. אלא שהאמונה מתקרבת לגבי דידן אל האמת, והכפירה אל השקר, וממילא נמשך הטוב והרע מאלה ההפכים, צדיקים ילכו במ פושעים יכשלו במ.⁶⁸ והעולם כולו עם כל ערכיו החמריים והרוחניים, הכל הוא לערכנו, ולגבי ערכנו האמת מתגלה באמונה, והיא</p>	<p>לעומת האמת העליונה האלהית, אין הבדל בין האמונה המצויירת להכפירה כלל, שתיהן אינן נותנות את האמת, אלא שהאמונה מתקרבת לגבי דידן אל האמת, והכפירה אל השקר, וממילא נמשך הטוב והרע מאלה ההפכים, צדיקים ילכו במ פושעים יכשלו במ.⁶⁸ והעולם כולו עם כל ערכיו החמריים והרוחניים, הכל הוא לערכנו, ולגבי ערכנו האמת מתגלה באמונה, והיא</p>

טהרת הנשמה וגעגועיה לצוירים רוחניים עליונים, אין זה בכלל ביטול ומניעה של תורה, כי אם דרגה עילאה לעלות על ידה לשקידתה של תורה העליונה". פסקאות נוספת אליבא דידיה, נמצאות ב'אורות הקודש' א, וזה לשון הראי"ה שם: "וצדיק באמונתו, שלו דוקא, יחיה. ומתוך האמונה המאירה שלו, המכינה לו עדן בפני עצמו, יוצא הוא לטייל בחצרות ה' שרשות הרבים מעורב שם, ונעשית דעתו מעורבת עם הבריות" (עמ' צט; מתוך קובץ ב, רמא), "כדי להכיר האור מתוך החושך צריך שתהיה תכונת השטותא בעמקה היותר חודר [...]. אמנם היא מדה ראויה לנוני ימא, שאינם צריכים אפילו להגנה של ספינות, וללכת בעמקי תהומות, וכל מצולות, הוא להם טיול, ועונג, המשמח את המקום" (עמ' עח), "ומטיילים מן הגודל אל הקוטן, ומן הקוטן אל הגודל, מן הפרטיות אל הכלליות, ומן הכלליות אל הפרטיות, וחוזרים חלילה" (עמ' עט). עיין שם.

במקום אחר מזכיר הראי"ה את המילה 'טיול' בהקשר שהוא ודאי חומרני גרידא (קובץ ג, רפד): "היוצרים השטחיים חפצים ביצירה מתוך שובע, מתוך קלות ראש, מתוך אכילה ושתיה וטיול [...]", ולעומתם: "המשיגים הגדולים [...] אין להם מנוחה [...]". (שם, כה), ולכאורה משמע, במיוחד לאור הצמדת הפסקאות על ידי הרב הנזיר ב'אורות הקודש' א (פסקאות קצ; קצד), שהמנוחה היא נחלת המטיילים דלעיל. אך כמובן שכאן אין הדברים נאמרים ברוח חיובית, וצריך עיון האם צדק הרב שילת בהבנתו את המלה 'טיול' בקונטקסט דלעיל, או שהראי"ה אומר בערפלי טהר אמירה שונה מאשר זו שהוא כתב באורות הקודש. בכל מקרה, חשוב להכיר את הגירסא המקורית של הראי"ה, כדי להיות מודע לאפשרויות הפרשנות השונות.

⁶⁵ 'שמונה קבצים', קובץ ב, קכ.

⁶⁶ 'אורות האמונה', עמ' 23-24. במהדורה השניה (תשנ"ח): עמ' 46. הפסקה מובאת שם על פי גרסת כתי"ק ולא על פי גרסת 'ערפלי טהר', למעט שינויי דקדוק (זכר - נקבה וכד').

⁶⁷ מתוך 'ערפלי טהר', עמ' מה.

⁶⁸ על פי הושע יד, י: 'כי יִשְׂרָיִם דְּרָכֵי ה' וְצַדִּיקִים יִלְכוּ בָם וּפְשָׁעִים יִכְשְׁלוּ בָם'.

מקור הטוב, והשקר בהכפירה, והיא מקור הרע. אבל לגבי אור אין סוף הכל שוה, גם הכפירה היא התגלות כח חיים, שאור החיים <u>של זיו העליון</u> מתלבש בתוכה, ומשום כך <u>מלקטים</u> ממנה גיבורים רוחניים ניצוצות טובים מאד.	מקור הטוב, והשקר בהכפירה, והיא מקור הרע. אבל לגבי אור אין סוף הכל שוה, גם הכפירה היא התגלות כח חיים, שאור החיים <u>היסודי</u> מתלבש בתוכה, ומשום כך <u>מקבלים</u> ממנה גיבורים רוחניים ניצוצות טובים מאד, <u>ומהפכים מרירו למתיקו</u> .
--	---

פסקה זו שונה במקצת משתי הקודמות. שתי הפסקאות הקודמות שהבאתי נמצאות רק ב'ערפלי טהר' וב'שמונה קבצים', כלומר - שתיהן (אמורות להיות) תוצאות של העתקה מכתבי היד. לא נכנסתי לסוגיה אחרת, והיא - הפסקאות ששונו בעריכתן מהקבצים לספרי ה'אורות' למיניהם, שנערכו באישור הרא"ה על ידי הרצי"ה והרב הנזיר.⁶⁹

אחד מתלמדיו של הרא"ה, הרב משה גורביץ' ז"ל, החל לערוך עוד בחיי הרא"ה את הקונטרס 'אורות האמונה', אשר כשמו כן הוא, מכיל לקט פסקאות בנושא אמונה מתוך כתבי הרא"ה.⁷⁰ בשנת תשמ"ה (1985), כשנה לאחר מותו של גורביץ', יצא הספר בהדפסה ראשונה, וכך נכתב בהקדמתו על ידי המוציא לאור:

עריכת הספר היה בשעתו לעיני הרא"ה קוק זצ"ל, וגם אחר-כך לעיני הנזיר ר' דוד כהן זצ"ל ובן הרב, ר' צ"ה קוק ז"ל.

עבודת העריכה של גורביץ' נעשתה באישור הרא"ה, כך מסתבר, אך לדידנו אין העניין רלוונטי, משום שבפסקה לעיל לא נעשו שינויים בהעתקה מן הקבצים אל 'אורות האמונה', לעומת ההעתקה ל'ערפלי טהר', בה דווקא נעשו שינויים.

ננסה להבין את הפסקה כפשוטה, על פי כתב היד ב'קבצים': ביחס לאלוהות שהיא האמת המוחלטת והאינסופית ('האמת העליונה האלהית'), אין שום הבדל כלל בין אמונה לכפירה. וכל כך למה? משום ששתיהן לא מגיעות אל האמת העליונה והנכונה ('אינן נותנות את האמת'), שהיא נשגבת יותר מכל מונח אנושי ויותר מכל הגדרה או התייחסות אנושית. האנושות,

⁶⁹ ראה לעיל פרק ראשון במאמר זה.

⁷⁰ כמו כן קיבץ הרב משה צבי נריה זצ"ל פסקאות בנושא תפילה (לימים נדפסו כ'אורות התפילה' בהוצאת 'מעליות').

היא בסך-הכל גילוי האלוהות בעולם הארצי והמוגבל, אך היא רחוקה מלהתקרב לאמת המוחלטת.⁷¹

אם כן, לכאורה אין שום רבותא לאמונה לעומת הכפירה, כשמדובר ביחס לאלוהות. אך כאשר מדובר ביחס לאנושות הסופית ('לדידן'), הארצית, המושגים מקבלים הגדרות חדשות, אנושיות. ובעצם עולם הערכים כולו הוא עולם אנושי: הערכים אינם אלוהיים שמימיים, כי אם ארציים ואנושיים ('הכל הוא לערכנו'). לכן אופן זיהוי הערכים הוא: האמונה עם האמת והכפירה עם השקר, וממילא – עם הטוב והרע בהתאמה. להמחשה ננסה לתאר סרגל שקוטבו האחד 'אמונה' והשני 'כפירה'. סרגל זה הוא אנושי ועליו ינועו כל בני האדם. הסרגל איננו עומד ביחס לאלוהות, אין לו קיום יחסי אליה ('אבל לגבי אור אין סוף הכל שוה'), כלומר – המקום הגבוה ביותר בסרגל איננו המקום הקרוב ביותר לאלוהות! גם הנקודה השלילית ביותר בסרגל וגם הנקודה החיובית בסרגל רחוקות מרחק שווה ושקול מן האלוהות, מנקודת האמת הנשגבת.

ממילא קיבלנו שגם הכפירה היא ערך ששואב אלוהיות ממקור נעלה ('גם הכפירה היא התגלות החיים, שאור החיים של זיו העליון מתלבש בתוכה'), כמו כל ערך אנושי זה או אחר, שמיקומו על סרגל ההגדרות האנושי אינו רלוונטי ביחס לאלוהות, בין כה ובין כה הוא רחוק מן האמת העליונה. ומאחר וכזו היא הכפירה, גיבורים רוחניים המסוגלים להתגבר על הפערים האנושיים במונח 'כפירה', יכולים ללקט אף ממנה ניצוצות אלוהיים, שהרי כמו כל דבר אחר, היא גילוי האלוהות בעולם.

ניתן אולי לומר, כי במקום אחר כבר קבע הראי"ה לגבי החלוצים הציונים כי הם דוגמא לגיבורי רוח כאלו.⁷² לכיוון זה מכוונת ש"ץ בהמשך דבריה במאמר הנ"ל:

כפירה ומבוכה הם חומר הדלק של מזבחה של האוטופיה, עת הגאולה משחררת את כוחות היצירה [...] הגלות לא אפשרה את טיהורן של

⁷¹ ניסוח אחר של אותו הרעיון ניתן לקרוא ב'אורות הקודש' ב (עמ' שלג): "מקור הגלים הרוחניים, בנפש היחידית ובעולם, הם באים מפני ההתאמצות הפנימית, שהכל מתאמץ להתאים אל שפעת אור אין סוף. [...] כמה הכל חושך הוא ומחוסר כל ערך לגבי אור אין סוף [...] תהומות אין קץ מבדילים בין הבורא והנברא..."; וכן: שם א (עמ' קמג, פסקה קכה): 'אחת מהתעודות [=ייעודים] של התגלות רזי תורה בעולם היא, להשקיף גם על החול מתוך האספקלריא של קודש, לדעת שאין באמת חול מוחלט בעולם. ולעומת זה כל המדידות של קודש - כחול הן, לגבי אור הקודש העליון ממקור אין סוף...'. עיין גם: שם ב, עמ' תקכז; קובץ ח, קסב.

⁷² 'בני החצפנים' בקובץ ב, לה, עיין לעיל הערה 54. להרחבה כדאי לעיין: רוזנק, עמ' 38-39.

האידיאות ורק צמיחה של גילוי חדש יש בו העוצמה להיתפס אל שורש הדברים. אמנם צמיחה זו שואבת את העוצמה מן היצר דעבודה זרה, לדבריו, אבל יצר זה מוכרח להופיע לפני גילוי אור חדש של משיח [...] ⁷³ רק עם שנושא את שברי נפילותיו הוא בדרך ההיסטוריה ומעלה את ניצוצי משיחו "שנפלו ונוקשו ונשברו", ⁷⁴ כדבריו, יוכל לקרא מתוך הערגה לשלמות, אל העמים כולם מעל מגדלי התרבויות השונות. וכך רואה הרב קוק את חזונו: "יגדל רוח האדם, יסקור את החומר והרוח בסקירה גדולה אחת, המוות יאבד לגמרי את ערכו, יכחד מן המציאות, מתוך הכרה בהירה וידיעה בטוחה. החיים יתפשטו על הכל [...] מה שנודע רק ליחידי סגולה, יודע לכל, וטוהר הרצון וחסנו, בנטותו בעוזו לסוד אלוה, זה יהיה ראש מגדלי התרבות העתידה, שתתנוסס בתפארה מידי עם עולם בשביל העולם כולו, וביתי בית תפילה יקרא לכל העמים". ⁷⁵

לא ראי זה כראי זה (ג)

• חלק ראשון של 'מורה נבוכים' לרמב"ם עוסק רובו בענייני שמות והגשמה. תמצית תורת הרמב"ם בעניין, היא שעל הקב"ה לא ניתן לומר דבר אלא בהתייחסות נגטיבית, למשל – הקב"ה לא רע. כל דבר יהיה שקרי כלפי האלוהות, משום שהיא האמת המוחלטת והאינסופית. למשל – לומר שהקב"ה הוא טוב, זה שקר. טוב הוא כינוי מגשים, ארצי, סופי. התייחסויות נגטיביות אינן מגדירות או מצמצמות את המיוחס ולכן ניתן לייחס לאל תארים על דרך השלילה. בעת עריכת ערפלי טהר, ביקשו הרב שילת וחבריו לעריכה להבהיר את כוונת הראי"ה בפסקה, ולכן הוסיפו "כי כל מה שהאדם משיג באופן חיובי הכל הוא שלול מאמיתת האלהות", תוך שהם נשענים על הכתוב ב'אורות': "[...] כי ההעדר והשלילה הם סוף-כל-סוף סובייקטיביים לאדם, ובזה הם אמת, שכל מה שהאדם משיג, משער ומשכיל, באופן חיובי, הכל הוא שלול ואפוס מאמיתת

⁷³ כוונתה לדברים בפסקה עט שם (עמ' לב בערפלי טהר), עיין שם.

⁷⁴ שם, פסקה כט (עמ' יד שם), עיין שם.

⁷⁵ שם, פסקה רד (עמ' עא שם), הודפס גם ב'אורות הקודש' ג, עמ' מז.

להרחבה בעניינים הנידונים בפסקה זו: "יסקור את החומר..." (איחוד מחשבות שונות) – עיין 'אורות הקודש' א, עמ' א-פ (במיוחד מא), קמו; ב, עמ' שכ-שכב, שצא-תמז; ג, עמ' צג-צו; "המוות יאבד לגמרי את ערכו..." (ביטול המוות) – ב, עמ' שעז-שפו.

האלוהות, מפני שההגבלה והאפסיות הנן הדברים היותר מסמנים את כל המושגים האנושיים...⁷⁶.

- כאשר כותב הרא"ה שאין הבדל בין הכפירה לאמונה **'כלל'**, הוא מציג אמירה לא פשרנית בעליל, חד משמעית ומוחלטת אשר מעמידה את שני הערכים במעמד חופף. הוצאת הביטוי **'כלל'**, מפחיתה את עוצמת האמירה.
- כאשר מגדיר הרא"ה את הכפירה כערך אנושי שווה לכל ערך אחר, וכמו דומיו מהווה התגלות של אור ה' בעולם, הוא משתמש במילים: "התגלות [...] שאור החיים **של זיו העליון** מתלבש בתוכה". כאן לא ניתן להתבלבל – האור האלוהי העליון ביותר, אור אינסוף, הוא האור המתגלה בכפירה ובאמונה כאחד. נקיטת המונח **'היסודי'** תחתיו מאבדת את משמעות המינוח. 'יסוד', היינו בסיס, מבנה ראשוני, אבן הפינה שעליה הכל נבנה,⁷⁷ והרי הרא"ה דיבר על פסגת הבניין של האור הרוחני.
- **ליקוט**, כפי שהוא ב'קבצים', הוא פעולה אקטיבית. כלומר: בעל הגבורה הרוחנית, שהוא היחיד שמסוגל, אוסף **על דעת עצמו** את

⁷⁶ עמ' קנד, עיין שם. הדברים נכתבו על-ידי הרב שילת ב'נקודה' גליון 114. יש לציין כי רק ההוספה הזו הוזכרה שם, לבד משאר הדברים דלעיל.

⁷⁷ 'יסוד' – בסיס, תחתית הבניין; מקור, ראשית (מילון אברהם אבן שושן). זהו הפירוש ברובד הפשוט של הדברים. אבן בוחן שונה בתכלית היא השימוש במונחים קבליים אצל הרא"ה. הרא"ה נוטה להשתמש רבות במונחים קבליים, בעיקר בשמות הספירות (דוגמא אחת מני רבות לשימוש ב'יסוד' נמצאת ב'אורות הקודש' א, עמ' יז). ספירת היסוד היא הספירה התשיעית (ולא העליונה ביותר!) והיא מסמלת כח של רצון לקשר, וממילא קישור הוא צורך של חיבור בין דברים מנותקים (עיין בהרחבה: הרב עדין שטיינזלץ, 'שלשה עשר עלי השושנה', עמ' 68-59). הביטוי 'זיו עליון' חוזר הרבה בכתבי הרא"ה, ולפי מיטב הבנתי מייצג את מקור האור, המעיין הנובע של חכמת הקודש (אולי אפילו את ספירות החכמה או הכתר, שתי הספירות העליונות). דהיינו - המקום הגבוה ביותר עצמו, ולא איזשהו חפץ פנימי שיש לאדם להתקשר אליו.

נוכל להמחיש את הפער בין הגרסאות על-ידי שימוש בהגדרותיו של משה חלמיש בספרו **'מבוא לקבלה'** ('ספירת אלינר', ההסתדרות הציונית, תשנ"א): "ספירת יסוד [...] קולטת לתוכה את כל השפע מן הספירות שמעליה, ומעבירה לזו שאחריה [...]". (עמ' 109); "כתר [...] משמש רובד עליון בהופעה של מלך [...]". (עמ' 103); "חכמה - ביטוי לחלק העליון והנעלה של גוף המלך [...] בספירה זו מתחילה ההשתלשלות מכתר לבוא לכלל גילוי...".

ניתן לעיין ברחבי 'אורות הקודש' א, העוסק בענייני חכמת הקודש העליונה. דוגמא אחת נמצאת בפסקה השישית בשער (עמ' ו-ז) וזו לשון הרא"ה שם: "הרוחניות הולכת היא ומתעלה באדם ובעולם, בכל רגע של חיים. וההשכלה העליונה תופשת בהכרתה את ה**ריקום של העילוי**, והיא מתעדנת מרוב זיו, ומעדנת את העולם כולו", עיין שם. פסקאות נוספות בהן מופיע הביטוי 'זיו': עמ' קז, קלז, קלט, קמב, קסט, קפה, וכן: 'אורות הקודש' ב, עמ' שמג. עוד עיין: קובץ ב, יא (עמ' ה בערפלי טהר); קפ (עמ' סה שם).

אותן ניצוצות מהיכן שיכול לעשות זאת וכאשר יכול לעשות זאת. **קבלה**, לעומתו, היא פעולה פסיבית שלה זוכה האדם על-ידי גורם שני. אדם לא יכול לקבל על דעת עצמו, הוא מחויב שמישהו אחר ייתן לו. כלומר: מי שראוי, על פי גבורתו הרוחנית, יתכן שיקבל ניצוץ כלשהו אפילו מן הכפירה.

- **'ומהפכים מרירו למתיקו'** הוא מושג הנזכר בהקדמה לספר הזהר.⁷⁸ תפקידו כאן הוא לקבוע שבאיזשהו מקום כוח החיות של הכפירה הוא שלילי ולא **בדיוק** שקול לכוחה של האמונה. על ידי קבלת הניצוצות אפילו מהכפירה, תיהפך האמונה לטובה יותר. להבנתו, פירושו של המשפט הנ"ל הוא שלמרות השוויון המסוים בין האמונה והכפירה (במובנים האלוהיים), עדיין קיים ביניהן שוני (במובנים האנושיים), ולכן 'גיבורי הרוח' יכולים להשתמש בכפירה כדי לזקק את האמונה.⁷⁹

השוואה זו היתה הקשה ביותר עבורי. הפסקה כבדה ומפחידה ביותר ועקב העובדה שהרצי"ה ראה את הספר לפני צאתו לאור, מפתיע בעיניי שבעל 'אורות האמונה' לא ערך אותה, משום שהיא מסוכנת ועלולה בהחלט, על פניו, להביא לנטיות פרנקיסטיות וכפרניות של ממש.

שולחן עורך

מלאכת העריכה

מסתבר שמאז סיום כתיבתו על ידי הראי"ה ולאורך כל שנות גניזתו, עבר הספר 'ערפלי טהר' שתי עריכות על ידי שני עורכים. האחד הוא הראי"ה בעצמו, שעשה בספר מספר שינויים בשנת תרע"ד בטרם צאתו לשוויץ. יש להניח שהעריכה הזו היא מינימלית, כמצופה מאדם המגיה טקסט שהוא

⁷⁸ זהר (הקדמה) ד ע"א: 'מהפכן מרירא למתיקא' – הפיכת מר למתוק, רע לטוב.
⁷⁹ גם השינוי הזה נעשה בהדפסה הראשונה בתרע"ד. בדומה, לאחר שכתב הראי"ה (קובץ ב, רמח): "[...] וכשנזכרים שכל העולמים כולם אינם אפילו כערך של איזה ניצוץ לפני גלגלי אורים עולמיים לגבי אור שכינת אל, מופיע אז אור הטוב בנשמה", הוסיף בעת ההדפסה בסוף הפסקה: "מופיע אז אור הטוב בנשמה, ומרירות החיים מתמתקת", וכך מודפס גם בערפלי טהר (עמ' פז) וגם ב'אורות הקודש' (ב, עמ' תפז). בפסקה דומה נוספת נכתב: "הפשטיות של אהבת ה' [...] היא מכילה קצת התגלות של עומק אור עונג זה, שמהפך ברוב כחו את כל המרירות למתיקות מוחלטת..." (נדפס כך גם בערפלי טהר, עמ' עא וב'אורות הקודש' ד, עמ' תסג).

בעצמו חיבר, שכן רצונו של מחבר לשמר את הגיגיו ואת הרעיונות הבוערים
בנשמתו.

השני, הוא הרב שילת, בשיתוף עם כמה מגדולי תלמידיו של הרצי"ה
בשנת תשמ"ג, מיד לאחר פטירת רבם. הנגיעות של צוות העריכה השני נעשו,
מן הסתם, בזהירות רבה, בדחילו ורחימו, כאנשי חינוך המבקשים לטפל
במספר מקומות נקודתיים המהווים סכנה, לדעתם, עבור ציבור הקוראים. כך
כותב הרב שילת בהקדמה:

[...] החלק הנדפס מאז הוגה מחדש מכתב יד קדשן [...] שינויים אלה (שעשה
הרב) לא נעשו בגוף המחברת, אלא, ככל הנראה, על עלי העתקה או הגהה
של הספר, שלא הגיעו לידינו. מובן שקבענו במהדורה זו את הנוסח הנדפס,
כל שהוא מובחן כתיקון של הרב ולא כטעות סופר. על מקומות מסופקים
הערנו בהערות שבסוף הספר.

הסברה הבריאה והמתבקשת היא שאם היה זה הרב קוק בעצמו ששינה או
הוסיף את המילים הנידונות במאמר, היה הדבר מצוין על-ידי עורכי 'ערפלי
טהר' או בשולי העמוד בו הפסקה מופיעה או בסוף הספר, כפי שכתב הרב
שילת. בסוף הספר לא מופיעה הערה לגבי פסקאות אלו וכן לא באותו עמוד.
ואכן מסתבר שלא הראי"ה הוא שערך את השינויים, וכל שנוותר הוא לתמוה
על העדר ציון פעולת העריכה ברחבי הפרולוגים והאפילוגים של הספר.
בגליונות ההדפסה שהדפיס הראי"ה ביפו בשנת תרע"ד אמנם נעשו שינויים
קלים על ידי הראי"ה, כמובא בהערות הנוסח שבסוף המהדורה המודפסת של
'שמונה קבצים', כמו למשל המשפט "הם נעשים יותר גיבורי אל" שלא נמצא
בכתי"ק אך הושלם על ידי הראי"ה בעת הדפסת 'ערפלי טהר',⁸⁰ אך השינויים
המהותיים בהם עסקנו לעיל אינם בכללם. כאשר נשאל הרב שילת לפשרה
של מלאכת הסובלימציה של הדברים, השיב:

אם יש דבר שאני מצטער עליו, הוא שלא כתבתי במפורש בדברי ההקדמה
לספר שאכן נעשו תיקוני עניין במקומות כאלו ואחרים בספר, על פי הנחיית
רבותינו. רציתי לנהוג כך, אבל קיבלתי בסוף את דעת עמיתי למלאכת
העריכה, ועודני מצטער על כך.⁸¹

⁸⁰ בפסקה קנד (עמ' נה בערפלי טהר). כמו-כן המשפט "נדרשת היא הטהרה המדויקת"
בפסקה רלד (עמ' פב-פג שם) ועיין עוד בהערות נוסח שבסוף 'שמונה קבצים'.

⁸¹ מתוך הראיון הנ"ל בביטאון 'נקודה' בשנת תשמ"ז.

מלאכת העידון, כאמור, יתכן וחשובה היא ומובן שעומדת מאחוריה החלטה שנעשתה בכובד-ראש, אך ככלות הכל, המונח לפני הקורא ב'ערפלי טהר' שונה מהכתוב במחברתו של הרא"ה, וניתן לשמוע בבירור נימה של חרטה אף בדברי המעדן עצמו.

זאת ועוד, שינויים שאותם חשבו העורכים לקוסמטיים בלבד (עיין דבריו של הרב שילת לעיל בדיון על הפסקה השניה) מתבררים כשינויים מהותיים הפוגמים במשמעות הכתוב.

באנו למחלוקת

ניתן לומר, אולי, כי שתי הגישות אותן הזכרתי לעיל ועליהן עמדתי במהלך ההשוואות, מייצגות מחלוקת רחבה יותר בין הוגי העת החדשה. הגר"ד (יוסף דב) סולובייצ'ק מציג בכתביו גישה חדשנית ומהפכנית ליהדות – הגישה הדיאלקטית. כך כותב הגר"ד באחד מחיבוריו המשמעותיים 'איש ההלכה' בשנת תש"ד:

[...] רעיון זה של הדיאלקטיקה, שהוכנס על ידי קירקגור וברט לתוך תפיסת התגלמות התהליך הדתי,⁸² והשקפה על דבר התבנית האנטינומית של החוויה הדתית [...] מטפחים על פני הדעה השולטת עכשיו ברשות הרבים של אישי הדת, בין בחוגים פרוטסטנטיים ובין ביהדות הליברלית והקונסרבטיבית האמריקאית, כי חוויית הדת היא פשוטה ביותר, שאין בה לא מן התסבוכת הרוחנית המצויה בתודעת התרבות החילונית ולא מן הזעזועים הנפשיים ולא מן החבלים והמכאובים הכרוכים בהתפתחותה ושכלולה של האישיות הרוחנית שבאדם. השקפה פופולארית זו אומרת, כי החוויה הדתית נוחה ומתוקנת, רכה וענוגה; הרי היא נחל עדנים למר רוח ומי מנוחות לקשה יום. האדם 'הבא מן השדה עייף' – מן שדה מערכות החיים ומלחמתם, מן הרשות החילונית המלאה וספוגה ספקות וחששות, הכחשות והזמות, התנגשות והאבקות – מתרפק על הדת כתינוק על אמו ומוצא בחיקה 'מקלט ראשו, קן תפילותיו הנדחות', נוחם כל כל אכזבותיו וייסוריו. השקפה זו – מקצתה מעורה בשכבות היותר עתיקות של הנצרות, מקצתה מושרשת בפילוסופיה הפרגמטית המודרנית, ורובה נובעת

⁸² קירקגור וברט - סרן קירקגור, 1855-1813; פילוסוף, נחשב לאבי האקזיסטנציאליזם. במרכז הגותו ההנחה הבסיסית: לאדם יכולת לבחור את דרך חייו מבין שלוש דרכים שהן 'מעגלי הקיום'; המעגל האסתטי, המעגל האתי והמעגל הדתי. ספרו המפורסם שתורגם לעברית: 'חיל ורעדה - ליריקה דיאלקטית' עוסק בפרדוקס המוסר והמצווה שבעקידת יצחק. קרל ברט (1886 - 1968) הוא אבי התיאולוגיה הדיאלקטית או תיאולוגיית המשבר.

מטעמים ונימוקים שימושיים מעשיים. באי כוח הדת רוצים לנצל את חרג המרידה בדעת הפועם לפעמים בנפשו של האדם התרבותי, העריגה להשתחרר מן חרצובות התרבות, בתה של הדעת, המעיקה על האדם בקושייתה, ספקותיה ובעיותיה, והכמיהה לברוח מן החיים הסואנים אל אי קסום מנוחה ודממה, ולהתמכר שמה לאידיאל של טבעיות וחיוניות. [...] מורשי כנסיות דתיות נוטים לצייר את הדת בשלל צבעים, מרהיבי עין, המשתקפים בדמות ארקדיה פיוטית – תחום הפשטות, התמימות והשלווה. רובן של הדרשות מוקדשות – חציין לאשה של התופת וחציין לתיאור שלווה אוטופית, שהדת מקנה לאדם. ומה שאצל הדרשנים הללו מופיע בצורה פרימיטיבית, מסורסת, טוויה ולפעמים עם תמימות ילדותית ואמונה שטחית, מתעדן ומצטרף בכור ה'פילוסופיה' וה'תאולוגיה' הפופולארית ונהפך להשקפה דתית אוניברסאלית. [...] הקפיצה מעולם חילוני לעולם דתי נוחה וקלה ביותר. [...] אדם קונה שלווה רוחנית בשעה אחת.

[...] כל עצמה של השקפה זו על הדת בשקר יסודה. התודעה הדתית, היותר עמוקה והיותר נשגבה שבחווית האדם, הנוקבת ויורדת עד התהום ובוקעת ועולה עד לרקיע, אינה כל כך פשוטה ונוחה, אלא כלפי לייא מסובכת וחמורה ומפותלת ביותר. במקום שאתה מוצא תסבוכתה, אתה מוצא גדולתה. החוויה הדתית היא מראשה ועד סופה אנטינומית ואנטיטיטית. [...] יש בה מן המשבר הרוחני, מן הירידה והעליה הפסיכית, מן הסתירה של אישור ושליה, של הכחשה עצמית ואישור עצמי. [...] אין הדת מהווה לכתחילה מקלט של חסד ורחמים למיואשים ומאוכזבים, ונחל עדנים למדוכאי הרוח, אלא מערבולת גועשת וסואנת של תודעת האדם על כל משבריה, מכאוביה וחבליה. [...] "מן המצר קראתי י-ה ענני במרחב י-ה"; "ממעמקים קראתיך ה'!", מן המיצר של ניגודים והפכים פנימיים, פיקפוקי הרוח וספקותיו, ממעמקי הנפש בעלת האנטינומיות והסתירות, ממצולות הנשמה המתלבטת ביסוריה – קראתי י-ה, קראתיך ה'..."⁸³

ניתן לקבוע בוודאות כי הראי"ה קוק איננו 'חשוד' על הצגת השקפה שביסודותיה חוויית הדת היא 'פשוטה ביותר', אם כי גישתו ההרמוניסטית וההוליסטית של הראי"ה עלולה לבלבל ולהגיש בפני ההוגים בה תיאורים של 'שלווה אוטופית'.⁸⁴ חרף השקפתו החיובית השואפת לשלמות בנפש האדם,

⁸³ הרב י. ד. סולובייצ'יק, 'איש ההלכה – גלוי ונסתר', הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית, ירושלים תשל"ט. הדברים לקוחים מתוך הערת שוליים מס' 4, עמ' 12-15.

⁸⁴ פסקאות רבות של הראי"ה מתארות את בעולם כמלא טוב וחסר כל אלמנט של רע; "בכללות העולם, המעשי והרוחני, אין כל רע נמצא..." (קובץ ה, עה), "הננו חשים במלא

או בעצם כחלק בלתי נפרד מהשקפה זו, מציג הראי"ה בפסקאות רבות, כדוגמת הנידונות לעיל, שאלות אנטינומיות ודילמות דתיות כבדות משקל. מְשַׁנְתָּנו כתביו ליורשיהם, ניתנה להם הזדמנות החלטה באיזו מידה של דיאלקטיקה וספקנות יוגשו דברי הראי"ה לציבור הרחב. קל יהיה להניח כי הרצי"ה ותלמידיו לא סבלו קיומה של גישה כזו שאינה מציגה את הדת (ולכל הפחות את ערכיה ההלכתיים והמעשיים) בעין אבסולוטית, לפחות כאשר היא מוגשת על ידי הממסד הרבני החינוכי אל ציבור התלמידים. לעומתם אנשי האקדמיה כדוגמת ש"ץ-אופנהיימר ואיש-שלום (ואולי אפילו עורך 'אורות האמונה'), מוכנים, ככל הנראה, להגיש בפני הקורא דברים סבוכים וסותרים המשתמעים לשני פנים ואולי לעתים מציגים תפישה בעייתית ומתרינית, לכאורה. יתכן והמחלוקת בין "פרצה" ל"פרצה ארוכת זמן", בין "טיול" ל"טיול רוחני", או בין "אין הבדל" ל"אין הבדל כלל" בדברי הראי"ה, היא מחלוקת בין גישה "שמקצתה מעורה בשכבות היותר עתיקות של הנצרות", גישה "פופולארית" המבקשת להגדיר את החוויה הדתית כרכה וענוגה אף לקשי יום, ובין גישה מסובכת יותר שבראשית דרישותיה ניצב יסוד המורכבות הדיאלקטית שממעמקיה צריך האדם לחוות את החוויה הדתית.

נשמטנו את ההכרח של הטוב המוחלט, את האי אפשרות של אי הוויתו, ואת העריגה הבלתי פוסקת במעמקי לבבנו להתעלות אליו, להתקרב אל מרומיו, לחזות בנועמו" (קובץ א, קיד). עוד עיין: 'אורות הקודש' ב, מערכת הטוב הכללי, עמ' תג-תע.

בראיון לעלון 'ציונות דתית ריאלי' בשנת תשס"ה, נתבקש ראש ישיבת 'הר עציון' לשעבר, הרב ד"ר אהרן ליכטנשטיין, חתנו ותלמידו המובהק של הגר"ד סלוביצי'ק, לעמוד על מה שבין המשכיות דרכו של הגר"ד לבין המשכיות דרכו של הראי"ה קוק. דבריו מתארים היטב את ההבדל העיקרי בין השניים בסוגיית האופטימיות: "השקפותיו של הרב סלוביצי'ק הן השקפות שבמהותן הן יותר אליטיסטיות משתי בחינות: ראשית הוא יותר קשה להבנה, ונדמה לי יותר מורכב - והמורכבות יותר קשה לעיכול. שנית, המסרים שלו הם בעלי תכנים פחות מרנינים. הוא מדבר על משברים, מדבר על כשלון, על אדם כדמות טרגית וכד', אלו מסרים מרכזים שלו. הוא אומר לך ש'סוף הכבוד לבוא' אבל קודם הקב"ה רוצה ממך קורבנות וקורבנות וקורבנות! תדע להקריב! תדע להפסיד! תדע להתמודד! ואל תתיאש גם כשקורים לך דברים שאמורים להיות מיאשים! - זו לא סחורה שכל כך נמכרת מול מי שבא ומדבר במונחים של ניצחון וניצחון ומבטיח לך הרים וגבעות. נו ברור! מי ירצה לקנות מסרים של כישלון ומשבר גם שנאמר לו שבסופו של דבר 'סוף הכבוד לבוא' כשהוא יכול במקום זה לקבל תפיסת עולם שמדברת הרבה על הצלחה כמעט לכל אורך הדרך? אנשים אומרים לי שגם את הרב קוק אין להבין ברוח הפשטנית הזאת, כידוע לך יש הרבה ויכוחים מה באמת תפיסתו. אך בשורה התחתונה לגבי ראיית ההיסטוריה של הרב קוק, איך אמר לי מורי ורבי, הגר"י הוטנר זצ"ל: 'לא מספיק מרור!'".

על דיאלקטיקה במשנת הראי"ה, ראה: רוזנק (לעיל הערה 33), עמ' 54-56.

וְהָיוּ עֵינֶיךָ רְאוּת אֶת מוֹרֶיךָ

אל תקרי 'ראות' אלא יראות.

כתבי הראי"ה כולם, בכל אופן שבו הם נקראים, בין ערוכים ובין שאינם ערוכים, בין מתוך כתב יד קדשו, ובין מהדפסה חדישה, ערפיליים ונסתרים הם ומלאי קדושה. ההתעסקות בהם במהלך כתיבת המאמר נעשתה בחרדת קודש והיתה לי למאור נפש. הפרשנויות דלעיל דלות הן, ראשוניות, חדגוניות, סובייקטיביות והינן רק ניסיון של ננס על-גבי ענק. המלקטים והעורכים את דברי הראי"ה במשך השנים גם הם גאוני תורה ותלמידי חכמים. הרב הנזיר במגמתו ובהתאם לדורו, הרצי"ה והרב משה גורביץ' במגמתם ובהתאם לדורם, כתלמידי הראי"ה שהוסמכו על ידו למלאכת העריכה, והרב שילת כמוסמך על-ידי הרצי"ה, כולם גאונים בעלי מפעלי תלמוד וחינוך ענפים וגדולים. קטונתי. אם היה איזה ניסוח בדבריי שהיה באווירה שאיננה ראויה לתלמידי חכמים, הרי אני מתנצל ומכריז שלא היתה שום כוונה לבקר בעזות ובחוצפה אף עבודה ואף אדם, אלא אדרבה - להציע ביקורת שתועיל בהבנת התורה ותביא ללימוד יסודי ומעמיק יותר.

סוף דבר

בימינו איש כבר לא מחביא את 'ערפלי טהר' ובידינו האפשרות ללמוד את הדברים הן ערוכים,⁸⁵ והן ללא עריכה. יתירה מזאת – באפשרותנו ללמוד את כל שמונה המחברות של הראי"ה ללא עריכה, וכמובן את הספרים המלוקטים והערוכים 'אורות הקודש', 'אורות', 'אורות התשובה', 'אורות האמונה' וכיו"ב. הגותו של הראי"ה היא ללא ספק קשה לקריאה, הן בשל כתיבתו הלירית, הן משום שנכתבה בהשראה וללא סדר ומסיבות רבות נוספות. עלינו לדעת כי כאשר החליט הראי"ה לפרסם את דבריו לציבור הוא בעצם נתן את האישור הכללי לקרוא את מאווייו, ואני מעריך שבכך ביקש להעלות את הלומדים במדרגות הקודש.

לכן סבורני שכאשר אנו מעיינים בכתבי הראי"ה אנחנו רשאים בלי כל ספק להבין מה שאנחנו מבינים ולקבל מה שאנחנו מקבלים, כדרך קריאתנו כל טקסט ספרותי, אך בל נשכח את הצד השני של המטבע – חפצו של מן הראי"ה זצ"ל היה בלי ספק שדברים חיוביים ייצאו מכתביו ושהעולם יתעלה בעקבותיהם. בשונה מטקסטים רבים, עלינו לקרוא את הדברים בחרדת

⁸⁵ אם כי השמועות אומרות, כמעט באופן מוחלט, שישנם קבצים נוספים של הראי"ה שלא פורסמו מעולם. הראיה היא שרק לאחרונה, למעלה משבעים שנה מאז הלך הראי"ה לעולמו, ולמעלה מעשרים שנה מאז נפטר גם הרצי"ה, יצאו עוד חמש מחברות לאור.

קודש ולהתייחס אליהם בהתאם. נדמה לי שבדרך זו, ניתן יהיה לעיין בשלל הכתבים, ללא עידונים וצנזורים, ובלי ליפול ברשת הסכנות מהן חששו תלמידי הראי"ה לדורותיהם. "עקב עֲנֶה יִרְאֵת ה'".⁸⁶

נספח

במהלך כתיבת המאמר ערכתי השוואה מילולית מדוקדקת בין 'שמונה קבצים' (מהדורה שניה, תשס"ד) ובין 'ערפלי טהר' (מהדורת הרב שילת, מכון הרצי"ה, תשמ"ג). את התוצאות השוויות לגליונות ההדפסה הראשונים של 'ערפלי טהר' משנת תרע"ד, והן מוגשות להלן (תיתכנה טעויות, כמובן...). בהשוואתי השתדלתי לפסוח על הטפל (יחיד רבים, זכר נקבה), למעט מקומות בהם אפילו הטפל נדמה לי כשינוי בר-קיימא.

גליונות ההדפסה של הראי"ה זצ"ל מסתיימים באמצע פסקה שט (עמ' קיד בערפלי טהר) במילים "פה נופל" (ראה הקדמת הרב שילת לערפלי טהר, וכן עמ' 15 בהקדמות ל'שמונה קבצים').

המהדר יעיין בהערות הנוסח המודפסות בסוף 'שמונה קבצים' (מהדורה שניה), לפסקאות: קנד, קנה, רלד.

מובן שהציטוטים הובאו שלא בשלמותם ואף ללא ההקשר, וכדאי לעיין בפסקאות עצמן. העמודה 'ש"ק' מציינת את הפסקה ב'שמונה קבצים', קובץ ב, והאותיות הקטנות בסוגריים מציינות את מספר העמוד במקרה והפסקה פרושה על גבי כמה עמודים. העמודה 'ע"ט' מציינת את מספר העמוד ב'ערפלי טהר'. בעמודה 'הערות' מצוינים שמות ספרים אחרים בהם הובאה הפסקה; אוה"ק - אורות הקודש, א' - אורות. התש' - התשובה.

שינויים שעשו תלמידי הראי"ה

הערות	ע"ט	ש"ק	ב'ערפלי טהר' מהדורת הרב שילת, תשמ"ג	בקובץ ב, ו'בערפלי טהר' מהדורת הראי"ה זצ"ל, תרע"ד
מאמרנו	טו	ל	פרצה	פרצה ארוכת זמן
			עצמה	חיצוניותה
			תכליתה	פנימיותה
אוה"ק א, לו-לז	כט	ע (רעג)	ועל פי רוב	שעל פי רוב
מאמרנו	מג	קיב	בטיול רוחני	בטיול

⁸⁶ משלי כב, ד.

א' האמונה, 46 מאמרנו	מה	קכ		כלל
			כי כל מה שהאדם משיג באופן חיובי הכל הוא שלול מאמיתת האלהות	
			היסודי	של זיו העליון
			מקבלים	מלקטים
	סו	קפד	מצד מחשבה	בצד מחשבה
			מתמלאת ותופסת יותר	תופסת יותר
אוה"ק ג, מז	עב	רד (שד)	כי בתי בית תפילה יקרא	וביתי בית תפילה יקרא
בגליון: "והיא מרגשת אהבתה למצוות ושמחתה הפנימית מרוב כל"	עז	רכא	אנו מבינים	אני מבין
			והיא מרגשת אהבתה להן ושמחתה הפנימית בהן מרוב כל	והנני מרגיש אהבתי למצוות, ושמחתי הפנימית בהן מרוב כל
אוה"ק א, קב	פג	רלו	כמעייך המתגבר	כמעייך הנובע
עולת ראייה א, ענייני תפילה, טז	פח	רנא	את הטוב ואת האור, של החיים האלהיים במילואם,	את הטוב ואת האור, את החיים האלהיים במילואם,
עיין: משנה, גיטין ה, ה.	צ	רנז	תיקון המזבח	תיקון העולם
			לבלי להפסיק	מבלי להפסיק
עיין: בבלי, גיטין פח ע"ב. ומדרש תנחומא ס' ג, ו.	צג	רסז	ולא לפני גויים	ולא לפני אומות העולם
אוה"ק ב, תפו-תפז (ועיין פסקה רמח)	צח	רעו	הוא אינו	והוא אינו
אורות עג-עה	קא	רפג	ואותה הראויה	והזונה הראויה
	קז	רצא	שהיא הדבקות	הרי היא הדבקות
	קי	רצט	והוא הולך ומזדכך	שהולך ומזדכך

ומצד סגולתה	כי מצד סגולתה	שג (שלב)	קיב
-------------	---------------	-------------	-----

שינויים שעשה הראי"ה בעצמו

הערות	ע"ט	ש"ק	בערפלי טהר מהדורת הראי"ה זצ"ל (גליונות), תרע"ד, ומהדורת הרב שילת תשמ"ג	בקובץ ב בכתב יד קדשו
א' התשובה ד, '. בגליונות נכתב: 'במובן הכלל'	א	ב	הכרת הקישור הראוי	הקישור הראוי
			מובנים במובן הכללי	מובנים
אוה"ק ב, רפח-רצא [שתי הפסקאות אוחדו, בע"ט ובאוה"ק].	ג	ו	התקדמותה	התקיימותה
			כשרון מסחר ועבודה ועוז אמת	כשרון מסחר ועז אמת
	ד	ז	היא תמיד ציפיייתם של גדולי הנשמה כשהם...	היא ציפיייתנו תמיד. גדולי הנשמה כשהם
			שאר אמת של גרעין עליון זה	שאר אמתה
	ה	ט	להופעת החיים שלהן ועל ידן	להופעת החיים שבהם ועל ידם
בגליונות נכתב: 'בערך'	ז	יג	וקצוות האצילים היוצאים	וקצוות היוצאים
			היא כערך הטלית	היא הטלית
			חיי השעה והרגע	חיי השעה
אוה"ק ג, שכה	ח	טז	עסקם הרוחני הוא	עסקם הרוחני היה
אוה"ק א, סד. עין: הערות נוסח בסוף הקובץ	ט	יח	עקרית	עברית
			טהורה ועדינה אליה	טהורה ועדינה

בגליונות נכתב: 'כשהתשובה'	יב	כג	כשהתשוקה הרוחנית	כשהתשוקה הרוחנית
			עם העולם	עם העולם הריאלי
			רק להועיל לבסס	רק להועיל לבסס
	יג	כד	האור הרוחני שבו	האור הרוחני
	יג	כו	מהיכן יודעים אותן	מהיכן יודעים
מאמרנו	טו	ל	לפעמים כשיש	לפעמים יש
	טו	לא	הגדרים והגבולים, כלומר המניעות	הגדרים
	טז	לד	להתפלל לפי מדרגתם	להתפלל
			לפרקים, כרב יהודה	לפרקים
	יז	לו	ולא עמל רוחני	ולא רוחני
<p>פסקה נ (עמ' כא) עברה עריכה מפורטת ביותר, כנראה לצורכי הבהרה. על מנת שלא להלאות במבנה הטבלה, החלטתי שלא לפרט כאן את כל השינויים. כדאי לעיין בבבלי, שבת נה ע"ב, לצורך רקע, ולהשוות בין הגרסאות.</p>				
	כב	נד	והופעתה	אבל הופעתה
	כב	נה	הוראת שעה שבאה מנביא או בית דין וכ"ב	הוראת שעה, שב ואל תעשה מנביא או בית דין וכ"ב
	כה	סב	היצורים העליונים והתחתונים שביצירה	היצורים העליונים שביצירה
	לב	עח	חייב אדם לומר בשבילי נברא העולם	
	לג	פג	הטהורה לאמצעי	הטהורה
	לד	פד	טפשים באין בינה	טפשים
	לו	צא	גבול	גבולי
	לז	צו	האור המתנוצץ הזה בהפלאותו	האור המתנוצץ בהפלאותו הזה
מאמרנו א' האמונה, 46.	מה	קכ	ומהפכים מרירו למתיקו	
	מז	קכו	הכוחות הרוחניים	החושים הרוחניים

דורו, אומתו	אומתו, דורו	קנ	נד	סדר מילים, אולי יש 'נפקא מינה' לחשיבות
כמה הם זרים מכל	כמה הם זרים לכל	קנב	נד	אוה"ק ד, תסא
	הצד החיובי והשלילי שבזה	קנו	נו	ראה הערה 38
שכבר זכתה להם	שכבר זכתה לה	קנט	נז	
עושות [...] ובנות	עושה [...] ובונה	קעד	סב	אוה"ק א, צה-צו בגליונות נכתב: 'עושהו'
ולגביה, ערך הערכים	ולגבי ערך הערכים	קעח	סג	אוה"ק ב, שצא-שצב
אין חלק רע אחד מקושר על ידי זה לחבירו	על ידי זה אין חלק רע אחד מקושר לחבירו	קפג	סה	בגליונות: "אין חלק רע אחד מקושר לחבירו על ידי זה".
עד לכדי השלטת בישראל ובעולם	עד לידי השלטת בישראל ובעמים	קפז	סז	אוה"ק ב, שצג
את הבינה העליונה	את ההבנה העליונה	קצ	סח	א' האמונה, 70
ההתרחקות	ההתרחקות הזאת	קצה	סט	א' התש' י, ב
בעולם הגדול ובעולם האישי	ההתרחקות	רב	עא	
מורכבת	מורכבת	רד	עב	אוה"ק ג, מז
הוא מופיע על ידי התגלות	מופיעה בהשוואה זו התגלות	ריג	עד	
יש כשרון	יש שמתגלה כשרון	רטו	עו	אוה"ק ג, מח
שכל עולם	החש שכל עולם	רטז	עו	בגליונות מנוקד: 'החש' עיין: זוהר א, לב ע"ב.
	תהום אל תהום קורא			
דרכה	ברכתה	רכג	עח	א' התורה א, ב
שאין הולם לו כל הופעה עליונה של חכמת קדש	שכל הופעה עליונה של חכמת קדש אינה הולמת לו	רכד	עח	סדר המילים

יובל	אובל	רכט	פ	עיין: דניאל ח, ב, ו'מצודת ציון'.
ביתר הרעיונות, איך לקשרם	מיתר הרעיונות שלא ידע איך לקשרם	רלב	פא	אוה"ק א, טז. סדר המילים
	כי נפלתי קמתי, כי אשב בחשך ד' אור לי	רלט	פד	
העצמיות	העצמיות המיוחדת	רמא	פה	אוה"ק א, צט. א' האמונה, .142
נכפלת	נשנית ונכפלת			
	ומרירות החיים מתמתקת	רמח	פז	אוה"ק ב, תפז. ראה פסקה שלישית במאמר.
את הטוב ואת האור, את החיים האלהיים במילואם,	את הטוב ואת האור, של החיים האלהיים במילואם,	רנא	פח	עולת ראייה א, ענייני תפילה, טז.
	וכולם יחד עם עוז ופאר לישראל, להודיע שהשקפת עולמם השכלית, ורגש לבם החזוני, מתוך מעיין הקודש הם נובעים	רנג	פח	
להאירן	ולהאירן באור של גדולה	רס	צא	אוה"ק ג, רסב. א' התש' יד, א.
	בנחת רוח שאין לה דוגמא וערך בכל עזן שבעולמים	רסא	צא	
המכריע	המכריע בחייו	רסג	צב	
וממלאתם חיים	ומנחילם חיים	רסד	צב	בגליונות נכתב: 'ומנחילתם'.
	הדורש את תפקידו בחזקה	רסו	צג	

הקישור של כללות מציאות	הקישור מציאות כללות	שה	קיג	בגליונות לא נדפסו המילים: "הקישור של כללות מציאות האומה בתוכניה, ולמדריגות אחרות מתגבר הצד של"
מהלך המחשבה הרחבה	המחשבה הרחבה	שיג (שלו)	קיז	אורות, פט-צ
רק על ידי המעמדים החיצוניים	רק המעמדים החיצוניים	שיד	קיט	השווה סימני פיסוק שם
הרי הם מתמלאים רפיון בקרבתם אל האור והוא מוכן כבר לצאת אל הפועל, כשעדיין לא יצא	ובקרבתם אל האור, הרי הם מתמלאים רפיון, מפני שהוא מוכן כבר לצאת אל הפועל, ועדיין לא יצא	שלא	קכו	
בהוד והדר	ברוממות הוד והדר	שלה	קכז	
אלא מתחילת ההופעה	מעיקר תחילת ההופעה	שמ	קכט	
אם כן, תורה מן השמים שבגלות, היא מתחסת לתורה מן הקדרות והשק המכסה	אם כן הארת תורה מן השמים שבגלות, היא מעולפת בקדרות ובשק המכסה	שמג	קל	אורות, פו
ואז תבוא ההכרה שטוב להודות על בוריה	ואז תבוא על בוריה ההכרה שטוב להודות לה'	שמד	קל	אורות, פו
נחשבים לגבי דידה	נחשבים לגבי דידהו	שנא	קלג	א' האמונה, 60. יש לבדוק לגבי מי ההתייחסות

	קלה	שנו	ביחס להתוכן	בקישור התוכן
	קלו	שנח (שנ)	שנתחברה בו התורה	שנתחבבה בו התורה
	קלז	שס	בלימוד, בעיון או בגרסא	בתורה, בעיון או בגרסא
	קלז	שס (שנא)		הטהור והטמא